

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана
Франка
Кафедра української мови

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри української мови,
доктор філологічних наук, професор
_____ Віра КОТОВИЧ
«___» _____ 2025 р.

ФОРМУВАННЯ ОРТОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ
УЧНІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(З ЕКСТРАПОЛЯЦІЄЮ НА ЗОВНІШНІ АТЕСТАЦІЇ)

Освітня програма: Середня освіта (Українська мова і література,
мова і література (англійська)
Спеціальність: 014 «Середня освіта (за предметними спеціальностями)»
Предметна спеціальність: 014.01 «Середня освіта» (Українська мова і
література)
Додаткова предметна спеціальність: 014.02 «Середня освіта» (Мова та
зарубіжна література (англійська))

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття кваліфікації: Магістр середньої освіти.
Вчитель української мови і літератури,
англійської мови та зарубіжної літератури.

Автор роботи – **Анастасія КИРИК** _____
підпис

Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. **Марія СТЕЦИК** _____
підпис

Дрогобич, 2025

дата	Голова ЕК	ім'я, прізвище
	підпис	
	Секретар ЕК	ім'я, прізвище
	підпис	

Анотація

Кирик АнастасіяОлександрівна.Формування ортологічних компетентностей учнів на уроках української мови (з екстраполяцією на зовнішні атестації)

Магістерську роботу присвяченолінгвістичним засадам формування ортологічних умінь і навичок у системі неперервної освіти. Крізь призму поетапного формування окреслених компетентностей розроблено системну методику, яка має на меті сприяти становленню цілісної мовної особистості з чуттям слова та майстерним володінням функціональними стилями, навичками створення різних текстів, редагування лінгвостилістичних помилок, а також допомагає успішно розв'язати цільові тестові завдання у форматі ЗНО/ НМТ. Окреслено основні вектори системного повторення та актуалізації знань зі стилістики та культури мови загалом, комплексно й усебічно проаналізовано теоретичний та ілюстративний матеріал, що стосується засвоєння ортології в загальноосвітній школі. З позиції трансформації та модернізації змісту освіти з актуалізацією компетентнісних підходів критично осмислено шкільну програму (5 – 9 та 10 – 11 класи) і програму підготовки до ЗНО/ НМТ (блок «Практична стилістика і культура мовлення, розвиток мовлення, формування ортологічної вправності, редакторські навички»). Запропоновано власну модель актуалізації та систематизації знань та практичних навичок з ортології: конспективно викладено теоретичний матеріал з практичної стилістики і культура мовлення» (у тому числі й у вигляді опорних схем і таблиць), до кожної теми й мікротеми розділу дібрано або самостійно укладено різноманітні тестові завдання закритої форми (з вибором однієї правильної відповіді та на відповідність);зосереджено увагу на дискусійних моментах сучасної ортології з екстраполяцією на шкільну програму та програму підготовки до ЗНО / НМТ.

Ключові слова:методика, компетентності, ортологія, норма, динамічна природа норми, практична стилістика, культура мовлення, неперервна освіта, актуалізація та систематизація знань, тести, зовнішні атестації.

ABSTRACT

Kyryk Anastasiia Oleksandrivna. Formation of orthological competencies of students in Ukrainian language lessons (with extrapolation to external evaluations).

The master's thesis is devoted to the linguistic foundations of the formation of orthological skills and abilities in the system of continuing education. Through the prism of the phased formation of the outlined competencies, a systematic methodology has been developed that aims to promote the formation of a holistic linguistic personality with a sense of language and mastery of functional styles, skills in creating various texts, editing linguistic and stylistic errors, and also helps to successfully solve target test tasks in the EIE/NMT format. The main vectors of systematic repetition and actualisation of knowledge in stylistics are outlined, and theoretical and illustrative material relating to the study of stylistics in general education schools is analysed comprehensively. From the perspective of transforming and modernising educational content with the actualisation of competency-based approaches, the school curriculum (grades 5–9 and 10–11) and the programme for preparing for the External Independent Evaluation/National Multidisciplinary Testing (section “Stylistics and Culture of Speech, Speech Development”) are critically examined. The author proposes an own model of actualisation and systematisation of knowledge and improvement of Orthological competences: the theoretical material of the section “Stylistics and Culture of Speech”. Is summarised (including in the form of reference diagrams and tables), and for each topic and micro-topic of the “Orthology” block, various types of standard format test tasks have been independently compiled or selected from relevant collections.

Key words: methodology, competencies, orthological, stylistics, speech culture, continuing education, actualisation and systematisation of knowledge, tests, external evaluation, linguistic text studies.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Зasadничі поняття ортології та мовної норми в теоретико-методичному навітленні	9
1.1. Ортологія крізь призму духовної культури суспільства та ідеалу національної мови	9
1.2. Норма, нормативність як головна дійова особа культури мови	14
Розділ II. Методика навчання стилістики і культури мови в загальноосвітній школі: основні аспекти	18
2.1. Зміст і завдання стилістики та культури мови в шкільному курсі української мови	18
2.2. Засвоєння елементів практичної і загальної стилістики та засад мовної культури в процесі вивчення програмового матеріалу в 5 – 9 класах	29
2.3. Актуалізація теоретичних знань і практичних навичок зі стилістики в 10 – 11 класах	42
Розділ III. Авторська проєктна технологія «Методика навчання стилістики й культури мови» з екстраполяцією на ЗНО/ НМТ	48
3.1. Актуалізація знань з теми «Стилiстика» та «Основні функціональні стилі сучасної української мови»	49
3.2. Практична стилістика та культура мови (мовлення) крізь призму вимог ЗНО / НМТ	52
3.3. Основні типи мовленнєвих помилок	57
3.4. Актуалізація лексичних компетентностей і навичок та формування стійкого ортологічного канону	62
3.5. Основні випадки порушення граматичних норм у вимірі культури мовлення	76
Висновки	85
Список літератури	89

ВСТУП

Новітні методи й форми навчання вимагають системних підходів до викладання тих чи тих мовознавчих розділів, здійснення контролю знань та їхньої максимально об'єктивного оцінювання. Трансформація та модернізація освітньої парадигми, високі академічні вимоги та формат зовнішніх атестацій спонукають українську молодь наполегливо й системно опановувати навчальну програму, критично й творчо мислити, застосовувати набуті знання й уміння на практиці, виявляти високий (найвищий) ступінь самостійності на шляху до вдосконалення, передовсім мовного як гуманітарно та ідентичнісно засадничого.

Запровадження в Україні зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) рівня навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів стало подією першочергової державної та суспільної ваги. Для світової спільноти ЗНО, а з 2022 року НМТ є ще й свідченням відкритості українського суспільства, демонстрацією прагнення подолати корупцію в освітній системі та готовності до з'ясування політиками та експертами реального рівня якості вітчизняної освіти (зокрема – для порівняння з ефективністю освітніх систем інших країн світу). Водночас незалежні атестації є серйозним випробуванням персонально для кожного з учасників, а його результати – важливим індикатором оцінки суспільством не лише їхньої особистої наполегливої навчальної діяльності, а й успішності ЗЗСО, у яких вони здобували освіту. Усе сказане насамперед стосується зовнішніх атестацій з української мови, оскільки в ньому беруть участь усі без винятку абітурієнти, незалежно від обраного ними фаху, «і фізики, і лірики». Тести зовнішнього незалежного оцінювання з української мови охоплюють майже всі теми, що вивчалися в загальноосвітній школі: фонетика, орфоепія, орфографія, лексика, фразеологія, будова слова, словотвір, морфологія, синтаксис, **практична стилістика культура мови**. Остання й постає як наскрізна вісь шкільного курсу української мови й слугує своєрідним місточком у процесі формування

мовно-літературних й вагомих в аспекті формування досконалої мовної особистості культуромовних компетентностей. Цей аспект вельми важливий і з огляду на чутливий для українського суспільства чинник, що четвертий рік перебуває в стані війни, позаяк деформована століттями мовна ситуація блокує реалізацію надзвичайно важливих функцій національної мови – державотворчої та об'єднавчої. Удержавотворчому процесі, зауважує І. Вихованець, національній мові належить особливе місце [19, 19].

Отже, культура мови, або **ортологія**, у шкільному курсі української мови –це і специфічний наскрізний мовознавчий розділ із невизначеними межами щодо інших розділів, який «вивчає норми мови, відхилення від цих норм, мовні неправильності», а також потребу, доречність / недоречність використання варіантних мовних засобів. Іншими словами, це наука про орфоепічно, лексично, граматично, почасти – стилістично, правильне мовлення та про основні мовні норми, а також різногранний аналіз паралельних способів експлікації їхню варіантність.

Об'єктмагістерської роботи – ортологічні уміння і навички з української мови. **Предмет** – основні теоретичні засади ортології та формування практичних навичок з культури мовлення в шкільному курсі української мови з екстраполяцією на ЗНО/НМТ.

Метамагістерського дослідження полягає в тому, щоб крізь призму поетапного й поступового формування ортологічних умінь і навичок випрацювати системну методичку, яка сприяє становленню цілісної мовної особистості з розвиненим чуттям слова та стилістичною вправністю й навичками редагування лінгвостилістичних помилок, а також допомагає успішно розв'язати цільові тестові завдання у форматі ЗНО / НМТ.

У роботі передбачено розв'язання таких **завдань**:

- окреслити основні вектори системного повторення та актуалізації сформованих у шкільному курсі ортологічних умінь і навичок як індикаторів гнучкої мовної особистості.

- комплексно й усебічно проаналізувати теоретичний та ілюстративний матеріал, що стосується вивчення та засвоєння блоку «Ортологія» в загальноосвітній школі (у методичній літературі та шкільних підручниках);
- проаналізувати й критично осмислити шкільну програму (5 – 9 та 10 – 11 класи) і програму підготовки до ЗНО / НМТ (розділ «Стилістика і культура мовлення, розвиток мовлення») у світлі сучасних дидактично-компетентнісних пріоритетів;
- запропонувати власну модель актуалізації та систематизації знань зі стилістики;
- конспективно викласти теоретичний матеріал розділу «Практична стилістика і культура мовлення» (у тому числі й у вигляді опорних схем і таблиць);
- до кожної теми й мікротеми наскрізного блоку «Культура мови (ортологія)» укласти різнотипні тестові завдання закритої форми.

У роботі застосовано такі **методи**: порівняльний, описовий, зіставний, а також метод моделювання та експерименту.

Оцінюючи методичні прийоми й аспекти вивчення стилістики і систематизації знань та актуалізації практичних навичок з культури мовлення, спираємося на загальні дидактичні принципи, сформульовані в провідних підручниках та посібниках з методики викладання української мови [27, 45, 47, 56, 57, 58], у найновішому навчальному посібнику «Технологія сучасного уроку рідної мови» [66] та низці публікацій у фахових журналах «Дивослово», «Українська мова і література в школі». До слова, у більшості методичних розвідок все-таки недостатньо висвітлено інноваційні технології, що стосуються найефективніших шляхів комплексного інтегрованого повторення навчального матеріалу (більшість із них обмежені тестовим форматом або ж висвітлюють результати моніторингу). З іншого боку, як слушно зауважують Л. Стефурак, Н. Іванишин, І. Бабій, рівно ж і відомі мовознавці Л. Мацько, Л. Масенко, О. Пономарів, І. Вихованець, О. Сербенська, Ю. Редько, І. Фаріон, О. Авраменко, вивчення української мови (зокрема її стилістичного потенціалу та ортологічної збалансованості) в усіх типах шкіл спрямоване не

тільки на формування лінгвоособистості учня, а й на виховання національно свідомого громадянина України. Професійно-методична підготовка вчителя-словесника залежить від упровадження та використання найрізноманітніших традиційних і креативних технологій, які здатні якісно організувати навчання рідної мови в загальноосвітній школі та сприяти вдосконаленню практичних умінь і навичок, що у висліді виформує лінгвально грамотну, гуманітарно стійку й гармонійну мовну особистість з розвиненим мовним чуттям, критичним мисленням та українською ідентичністю.

Наукова новизна – уперше в методичному плані висвітлено принципи й засади актуалізації та систематизації знань та етапів формування ортологічних компетентностей у контексті опанування наскрізного дидактично-виховного блоку «Стилістика і культура мови»(зокрема і з урахуванням вимог зовнішніх атестацій); конспективно сформульовано теоретичну проблематику й пропедевтику девіацій, узагальнено їх у вигляді опорних схем і таблиць; запропоновано систему тестових завдань тренінгового та контрольного характеру на вдосконалення ортологічних навичок

Практична цінність. Матеріали магістерської роботи можна використати під час проведення практичних занять з курсів «Методика навчання української мови в ЗЗСО», «Викладання української мови в контексті підготовки до ЗНО / НМТ», «Стилістика української мови», «Сучасна українська літературна мова»; у шкільній практиці в процесі вивчення великого за обсягом корпусу тем, що корелюють зпрактичною стилістикою та культурою мовлення.

Апробацією роботи був виступ на щорічній науково-практичній конференції викладачів і студентів філологічного факультету (квітень, 2025 року).

Структура роботи. Робота складається із вступу, трьох основних розділів, висновків, списку використаної літератури (110позицій). Загальний обсяг роботи – 97сторінок.

Розділ I. ЗАСАДНИЧІ ПОНЯТТЯ ОРТОЛОГІЇ ТА МОВНОЇ НОРМИ В ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНОМУ НАСВІТЛЕННІ

1.1. Ортологія крізь призму духовної культури суспільства та ідеалу національної мови

Культура мовлення – це важлива сфера духовної культури суспільства, що безпосередньо пов'язана із застосуванням мови, реалізації її засадничих функцій. Термін «культура мовлення (мови)» останнім часом уживається паралельно із терміном «ортологія», що, своєю чергою, слушно ототожнюють із поняттям літературномовного стандарту, тобто своєрідного ідеалу національної мови. Найважливіше завдання культури мови – «послідовно утверджувати норми літературної мови, оберігати й плекати літературний стандарт» [29, 3].

Звісно, потрібен тривалий час, іноді декілька поколінь, аби в суспільстві визріла, витворилася й вишліфовалася соціально престижна форма мовної комунікації й утвердилася у свідомості представників національної культури, передовсім письменників, останнім часом – і медійників, як взірцева, досконала, відшліфована. Культура спілкування, дотримання основних норм забезпечує ефективне досягнення мети спілкування за умови дотримання основних правил слововживання та лексичної сполучуваності, етичних норм, ситуативних вимог та естетичних установок.

Термін «культура мовлення» вказує на ступінь розвитку, якого досягає суспільство в комунікативній царині. У культурі мовлення органічно поєднується мова й безпосередній суспільний досвід її застосування та формування вагомої для повноцінного її функціонування й повноти соціальної парадигми. До слова, ще на початку XX століття Михайло Грушевський писав: «У теперішніх часах, коли не стало старих універсальних культурних мов, і кожна народність на своїй мові старається розвинути культурну роботу, потрібну для задоволення своїх культурних потреб, і на своїй мові мати весь культурних запас, потрібний для життя й розвою суспільності, – ця культура

мови стає питанням життя і смерті, «бути чи не бути» національного існування» [Цит. за: 29,4]. Проникливі роздуми українського історика звучать актуально і в першій чверті ХХІ століття, коли проблематика культури мови вписується в комплекс гуманітарної безпеки, ідентичності, самобутності. Традиція мовленнєвого використання стає вагомим сегментом ціннісних характеристик: одні мовні засоби й мовленнєві прийоми актуалізуються і стають взірцевими (утверджуючи літературну норму), інші, навпаки, стають соціально й ментально неприйнятними, навіть руйнівними.

У процесі освоєння культури рідної (у нашому випадку – української) мови простежуємо чотири основні орієнтири. Передовсім це сукупність норм літературної мови (на всіх рівнях, головно лексичному та граматичному); сукупність етичного досвіду народу в омовленні тих чи тих реалій чи вербалізації комунікативних ситуацій; сукупність цілей та безпосередніх обставин спілкування. Найголовніше ж – це національне уявлення про красу мови, її багатство й гнучкість, закоріненість у вікові традиції. Тут виокремлюють мовний, етичний, комунікативний та естетичний чинники й відповідні ортологічні компоненти.

У кожному конкретному випадку мовець має враховувати не один, а всі чотири орієнтири, оскільки обрати одні одиниці й знехтувати іншими, коректно поєднати їх між собою досить складно. Кожен компонент культури мови, що відповідає згаданим орієнтирам, – це досить розлогий комплекс мовленнєвих звичаїв і правил, які прийнятні в суспільному мовному просторі і яких дотримується більшість; їх можна також вивчати й інтерпретувати окремо. Отже, **правило, правильність, норма** – засадничі поняття ортології, що пронизують усі сфери.

Власне мовний компонент культури мовлення охоплює правила переваги (домінування) літературної мовної одиниці, а не її нелітературного конкурента, тобто коло обов'язкових норм літературної мови, скажімо *котра година?* а не *скільки годин?* чи *яка година?*; *колишній*, а не *бувший*; *дві жінки*, а не *двоє жінок*; *знущатися з полонених*, а не *знущатися над полоненими*. Аби

здійснити зазначений вибір і домогтися мовної вправності (і правильності!), треба мати уявлення про поділ загальнонародної мови на її літературний і позалітературний сегменти (діалекти, просторіччя, жаргони тощо); про особливості літературної мови і її лексичного складу та граматичної специфіки (частиномовної та синтаксичної). Необхідно також знати коло чинників, що перебувають, так би мовити, в конкурентних стосунках. Інша частина мовної компоненти пов'язана з правилами вибору одного з варіантів у межах літературної мови – того варіанта, який більше (чи краще, вичерпніше, навіть більш універсально) відповідає певній сфері слововживання, тобто «коло варіантних норм» літературної мови (*урожай картоплі, ціни на картоплю, але почистив картоплину чи картоплинку; гора каменю але біля стрімкого каменя*). Щоб коректно здійснити такий вибір, треба мати уявлення про функціональні стилі мови, особливості граматичної сполучуваності й про емотивно-експресивне розмежування лексики (ширше – мовних одиниць). Сюдивідноситься й повнота та різноаспектне розуміння феномену мовної одиниці, від якої залежить точність, релевантність та потенційна валентність функціонування її в системі мовлення, і знання законів логіки при створенні і сприйнятті дискурсів, що головню експлікується в логічності мовлення.

Етична компонентна культури мови корелює з мовленнєвою експлікацією моральних та аксіологічних пріоритетів народу й урахуванням згаданого чинника. До того ж вибір на користь більш ефективної одиниці відбувається не лише між літературною (правильною) та нелітературною (неправильною), але й між правильними одиницями. Ідеться, зокрема, про етикетні форми привітання, прощання, висловлення вдячності (спілкування в офіційній, нейтральній чи фамільярній ситуації). Вибір тієї чи тієї етикетної формули, коректної лексично чи граматично, передбачає знання культурних традицій і заборон (табу і своєрідних кліше), розуміння, що таке доречність, вправність та чистота мовлення. Аксіоматично, тут ортологія мусить виходити на етноментальний рівень, ураховувати низку екстралінгвальних чинників, зокрема традиції та культурно-історичну тяглість.

Комунікативна компетентна культура мови (мовлення) корелює з тим безпосереднім впливом, що зумовлений ситуацією спілкування та зовнішніми обставинами, зокрема екстремальними та межевими, позаяк під їхнім впливом чимало правил уже не мають значення, сенсу, ваги. Саме ситуація визначає кількісне наповнення комунікативного акту, що необхідне й достатнє в тому чи тому випадку. Потребує гнучкості й адаптація мовлення до можливостей (спроможностей) адресата: вербальне наповнення має відповідати ерудиції співрозмовника. У теоретичній ортології згадані властивості мовлення позначаються поняттями **доречність, лаконізм, адекватність, зрозумілість.**

Естетична компонента культури мовлення пов'язана з усталеними уявленнями про те, що можна вважати гарним (гармонійним) у мовленні. Ці уявлення передовсім стосуються конкретних зовнішніх рис мовлення, передусім того, як воно сприймається на слух, чи не ріже вухо. Скажімо, природне тяжіння української мови до милозвучності (евфонії) регулюється низкою правил уживання прийменників **в, у, ув, уві, з, із, зі, зо** (аналогічних префіксів на початку слів) та сполучників **і** та **й**. Інакше кажучи, естетична компонента передбачає моделювання мовних форм, синтагм та мовлення загалом з урахуванням його краси, багатства й виразності.

Сфера культури мовлення – це сфера взаємодії мови і культури, мови і позамовної дійсності, мови і національних традицій, уявлень, табу, стереотипів, колективних звичок, тобто з урахуванням вимог культурного середовища та обставин спілкування. Розмаїті комунікативні властивості, звісно, не є жорстко регламентованими, вони перетинаються, накладаються, динамічно взаємодіють і доповнюють одна одну.

Часто науку про культуру мови (мовлення) називають так само, як і її основний об'єкт: культура мови. Якщо ж є потреба актуалізувати їхню відмінність, то використовують дефініцію теорія культури мови, а в останні десятиліття послуговуються терміном **ортологія**. Отже, культура мови – **ортологія** – досліджує характерні особливості використання мови й регламентує (і теоретично відрефлексовує) мовленнєву діяльність в аспекті

дотримання норм та особливої уваги до варіантів у межах норми. Цей напрям мовознавства належить до сфери **лінгвістичної аксіології**: усі мовні та мовленнєві дані, рівно ж досягнення всіх наук, на які спирається ортологія (лінгвопрагматика, психолінгвістика; соціолінгвістика, етнолінгвістика, етика, естетика, літературознавство), екстраполюються в оцінну площину на основі засадничого поняття норми, яка насамперед трактується як культурна вартість, культурна цінність, ба більше – культурний феномен. Окрім того, ортологія розв'язує також завдання, що простежують динаміку мовної норми, її соціоісторичну та ментальну зумовленість, інспіровану сукупністю внутрішньомовних, зчаста іманентних, та екстралінгвальних чинників.

Розвиток теорії культури мови (мовлення), чи теоретичної ортології, суттєво пожвавився в останні декілька десятиліть з посиленням уваги до соціокомунікативної компоненти мовлення, з посиленням антропоцентричних підходів до мови передовсім як до унікальної знакової системи, з актуалізацією культурологічних та загальнофілософських підходів до мовного (і мовленнєвого!) матеріалу. Зазнали діалектичних змін і базові поняття норми та нормативності. Нормативність як підвалину мовленнєвої культури в сучасному мовознавстві розглядають не лише як властивість одиниць мовної системи, що сприяє її зміцненню та вивершеностій довершеності, але і як вагомий параметр дискурсу та тексту.

Теоретичне підґрунтя згаданих уявлень становить передовсім типологія форм, відповідно до якої, крім власне мовних, тобто системних (і системотворчих) виділяють і комунікативні та стилістичні форми. Різноманітність проблема відрефлексована в доробку чеського лінгвіста А. Єдлічки. Комунікативно-прагматичний аспект культури мови останнім часом розробляється найбільш активно, позаяк саме від нього залежить ефективність та адекватність комунікації й мовомислення.

У сучасній україністиці ортологія розглядається як наукова дисципліна, що займається вивченням категорії варіантності, аналізом співіснування паралельних способів вираження. Автори лексикографічного видання

«Українська мова. Словник-довідник» (Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В.) наголошують, що «відмінність ортології від фонетики, граматики, лексикології, фразеології полягає насамперед в тому, що основною категорією ортології є категорія варіантності» [83]. У візії згаданих мовознавців предмет ортології звужено до такої варіантної співвіднесеності, «члени якої становлять собою реальні, безсумнівно існуючі у тканині мови факти». Тобто недотримання правил і законів загальнонародної мови при ортологічному дослідженні до уваги не беруться [83]. Більшість фахівців-теоретиків і практиків не звужують предмет ортології до варіантності, а зосереджують увагу саме на «мовленнєвих неправильностях», причинах їх виникнення та шляхах подолання, а варіантність постає як вагома, але супутня ортологічна проблема. На цьому наголошують О. Пономарів, І. Вихованець, О. Сербенська.

Новітні студії над комунікативними нормами (комунікативною ортологією) передбачають опертя на цінності, зокрема й етичні та естетичні, тобто характеризуються етичним та культурологічним наповненням, спрямованістю на осмислення й рефлексію толерантного мовлення дійсності на противагу явищам антикультури та маніпулятивного мовного насильства, що тривало впродовж чи не всієї московитської окупації. Окреслена проблема особливо загострилася з початком російсько-української війни та широкомасштабного вторгнення 2022 року.

У найновіших науково-практичних візіях культура мова – **ортологія** – у її теоретичному й прагматичному сегментах постає як інтегративне вчення про ефективність, гнучкість та ентоментальну зумовленість мовленнєвого спілкування, що синтезує наукове знання і досвід риторичної вправності та досконалого красномовства.

1.2. Норма, нормативність як головна дійова особа культури мови

Ми часто вдаємося до суб'єктивної оцінки «гарна мова» чи «вишукана мова», «досконала мова», не завжди замислюючись над цією спонтанною

фразою і її аксіологічною наповненістю. Одначе в нашому випадку оцінний суб'єктивізм накладається на суспільні й об'єктивні критерії розуміння феномену зразкової правильної мови. Вони (критерії) ґрунтуються «на врахуванні ситуативної відповідності висловлювання, співвіднесеності висловленого з функціонально-стильовими різновидами літературної мови» [29, 8]. Прикметно, що дискусії й суперечки, інспіровані конкретним слововживанням чи вибором конкретної нормативної форми, постійно супроводжують перманентний процес мовно-культурної діяльності та її теоретичного мовомислення й вироблення практичних порад. Беруться до уваги й мовні смаки, і, на жаль, контрверсійне, у багатьох випадках регіонально зумовлене розуміння поняття «мовні традиції», і пролонговане в часі та не раз болюче долання апріорі руйнівних в лінгвокультурному плані стереотипів колоніальної доби з гегемонією «велікава і могучева языка», і постійне та агресивне навіть сьогодні нав'язування тези про близькість і зближення двох мов (тільки таке зближення завжди було не в бік і не на користь української мови). У перехідний період «повернення до свого, питомого» практичні поради (здебільшого цілком слухні й полишені мовного пуризму) суперечили інертним і не полишеним радянського спадку теоретичним твердженням «патентованих авторитетів мовознавчої науки» (І. Фаріон).

Але саме так торує собі путівець рухлива, змінна, динамічна норма як головна дійова особа культури мови. До слова, друга половина ХХ століття позначена постійною увагою до теорії динамічної норми, започаткованої в працях представників Празького лінгвістичного гуртка, зокрема в статтях Б. Гавранека, який головно пов'язує мовну норму з регулярністю вживання мовних засобів та суспільною мовною практикою, спростовуючи тезу про визначальну роль мовної традиції [29, 8].

Відомі лінгвісти Єльмслев і Коссеріу мовну норму розглядають як абстракцію щодо конкретного мововиявлення узусу, як систему «обов'язкових реалізацій, прийнятих у певному суспільстві» [29, 9]. На думку цих

мовознавців, норма є позамовним явищем (чи – радше – феноменом), адже саме соціум, так би мовити, умовно «домовляється» між собою про ту чи ту норму; між колективною мовою, що складається з індивідуальних мовних практик, тобто узусом, і нормою, яка регламентує і спрямовує функціонування мовних одиниць, хоча сама залежить від дії мовних законів, існує постійний діалектний зв'язок. Система мови пов'язується з мовною діяльністю через норму, яка посідає між ними (структурою і діяльністю) проміжне місце. Зрештою, мовна діяльність і є нашою реальною мовою, яка вивершується як система завдяки регламентаційній на впорядкувальній силі мовної норми.

Норма регламентує часові, територіальні та соціальні вияви мовної системи. Саме соціолінгвальна зумовленість (можливо, на сучасному етапі розвитку української мови – вже природа) мовної норми детермінує її динаміку: втрачаються архаїчні елементи (лексеми, граматичні форми), з'являються і поповнюються активний вокабуляр численні новотвори. Термін «динамічна стабільність» оптимально й релевантно передає іманентну сутність мовної норми. Динамізм передбачає існування мовних варіантів – часових, територіальних, функційно-стильових, експресивних, емотивних та низки інших, що забезпечують розмаїті (рівно ж і потенційні) ситуативні потреби спілкування. На нормування одиниць різних мовних рівнів впливають соціальні, психологічні, історичні, культурні, ментальні, світоглядно-ритуальні та інші чинники. Прикметно, що найбільш консервативними є фонологічні (фонетико-орфоепічні) норми, адже вони забезпечують стабільність мовної системи, її неповторність; вони мають чітко окреслену й визначену кількість правил, незначний відсоток варіантів. Лексичні норми, навпаки, через відкритий і чутливий до впливів характер лексико-семантичної системи досить важко піддаються мовній інвентаризації та кодифікації, отже – стабільності. Жива мовна практика постійно актуалізує нові питання вибору, потребує усталення тієї чи тієї норми слововживання.

Процес кодифікації норм літературної мови (а саме про їхнє опанування йдеться в практиці шкільного викладання української мови) потребує

свідомого ставлення носіїв національної мови до літературного взірця. В ортології найважливішим критерієм нормативності вважали критерій авторитетного художнього слова. У загальномовних тлумачних словниках саме художні тексти слугували основним ілюстративним матеріалом, і досі входження більшості слів у мову простежуємо за лексикографічними джерелами. Трансформації в лексичному складі мови, зумовлені комплексом екстралінгвальних чинників (стрімке розширення функційних чинників мови, нагромадження інтелектуального капіталу, суспільні катаклізми, міжкультурні зв'язки, а останнім часом і мова вулиці) відбиваються в словниках. У часи новітніх суспільних динамічних зрушень інтенсифікуються й процеси лексичних змін, більш помітними стають і явища еволюції мови та розмаїтих мовомисленнєвих феноменів, що часто не вписуються в корелятивну пару **літературна мова – норма**. Так окреслюється ще одна вагома проблема сучасної ортології, що заторкує блок «літературна мова – норма», «нелітературні варіанти мови – норма».

Важливо також наголосити, що ще донедавна (до початку 90-х років ХХ ст.) вивчення нормативності мовних одиниць відбувалося головно крізь призму оцінно-ідеологічних тенденцій, жорстко регламентувалося державною мовною політикою радянської доби з її зверхнім, зневажливим ставленням до діалектів і соціолектів, втручанням у природні процеси еволюції української мови, тяглості традицій аж до перекручень, спотворень і повзучої русифікації мови на більшості її рівнів. Норми та нормативність визначалися верховним «дозволом» з кремля, спотворюючи мовну систему та звужуючи до критичної сфери мовної діяльності.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ І КУЛЬТУРИ МОВИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Усунути деформацію мови, очистити її від спотворень, повернути нашій мові справжню народну красу – це справа честі для всіх нас, і старших, і молодших, це природний обов’язок кожного перед незалежною, вільною Україною. Адже і мовою нації визначається моральне здоров’я народу, його розвиненість, культурність. Все це також визначатиме образ і творчу спроможу України в сім’ї цивілізованих демократичних держав. (Олесь Гончар)

2.1. Зміст і завдання стилістики та культури мови в шкільному курсі української мови

У програмі загальноосвітньої школи охоплено всі розділи української мови, на чільному місці – граматику. І це закономірно, оскільки вона експлікує діалектику мови, її структурно-прагматичну розмаїтість. Однак граматику не можна вивчати у відриві від інших розділів, це спрощує підхід до мови, позбавляє викладання системності. Граматика тісно пов’язана зі стилістикою та культурою мовлення. Основи практичної стилістики подано в п’ятому – дев’ятому класах. Вичерпні теоретичні відомості передбачено програмою 10 – 11 класу, і вони можуть слугувати добрим підґрунтям для підготовки до ЗНО / НМТ.

Перші відомості з практичної стилістики та культури мовлення учні отримують у початковій школі, щоправда, без зазначення дефініцій. Загальні аспекти функціональної стилістики та варіативності ортологічних феноменів опановують у 6 класі, коли ознайомлюються зі стилями мовлення – художнім, розмовним, науковим, та у 8 класі, у процесі поглибленого вивчення публіцистичного стилю. Розглядаються також явища мовної експресії, емотивної маркованості лексем. Багатство синонімії та різні випадки синонімічних зближень на фонетичному (фонетико-орфоепічному), граматичному, лексичному рівні експлікуються в процесі вивчення відповідних розділів мови. Під час навчання лексики (5 – 6 клас) варто пояснити цілове вживання лексем з переносним значенням, маркованих одиниць на мовній осі норма / відхилення від норми, різногранних лексичних повторів (тавтологія, плеоназм) як вагомого засобу семантичного зв’язку і

водночас як культуромовної категорії із визначенням норми, рівно ж варіантів у межах норми, та девіації. У 8 класі важливо простежити кореляцію двоскладних й односкладних речень для поглиблення розуміння синтаксичної синонімії та випадків порушення норми в процесі структурних трансформацій. Односкладні речення також необхідно розглядати з позиції коректного оприявлення модальності, різних типів інтенції, сегментації омовлених фрагментів дійсності (скажімо, називні речення як вербалізовані кадри чи експліканти опису тощо), а також на предмет найбільш частотних порушень граматичної норми (маємо на увазі вживання дієприслівникових зворотів у безсполучникових реченнях, що руйнує їхній визначальний граматичний параметр – іманентну безагентивність).

Шкільна стилістика сьогодні, як зауважує О. Селіванова, – це єдність практичної і функціональної стилістики. Далі науковиця зосереджується на предметі й об'єкті практичної стилістики, яка вивчає стильове та емоційно-експресивне забарвлення слів, фразеологізмів, граматичних форм, лексичні й граматичні синоніми. У центрі уваги функціональної стилістики – стилі мови і мовлення, закономірності функціонування мовних одиниць у різних сферах мовної діяльності людини та основні моменти порушення стильової норми, – а це вже із царини ортології. У школі «потрібна й описова стилістика, стилістика мови (у вузькому розумінні), що розкриває стилістичні багатства мови; однак практична цінність стилістики ... зростає, коли вона не обмежується цим, а досліджує функціонування стилістичних засобів мови, мовну систему функціональних стилів ... з урахуванням їхньої специфіки, системних зв'язків тих мовних одиниць, що в них використовуються» [79]. Саме такий підхід до вивчення стилістики в школі стверджується і в праці М. Пентилюка [69].

Навчання стилістики з початковим науковим навігатором починається в 5 класі й пронизує всі розділи шкільного курсу рідної мови. Найбільш загальні знання про функціональні стилі передбачені програмою 5 – 7 класу (розмовний, науковий, художній – 5 клас; офіційно-діловий – 6 клас;

публіцистичний – 8 клас). Такий пропедевтичний і дещо фрагментарний курс стилістики потрібний для здійснення функціонально-стилістичного підходу в процесі вивчення інших розділів мови і для розвитку зв'язного мовлення, а саме в цьому сегменті мовні девіації найбільш частотні. Учні поступово й поетапно формують необхідні вміння і навички під час виконання різних стилістичних вправ, написання творчих робіт відповідно до визначених креативних стратегій, переказів (із перетворенням текстів – доповненням, розширенням чи згортанням). Будь-який тип мовленнєвої діяльності передбачає ортологічну пропедевтику та діагностику.

У 8 класі відведено спеціальні уроки на актуалізацію вже засвоєних стилістичних функцій мовних одиниць на початку навчального року, щоб на основі цих знань продовжувати опанування складніших стилістичних функцій. У 9 класі чинною програмою передбачено декілька уроків на комплексне повторення та систематизацію всіх відомостей зі стилістики, шліфування стилістичної вправності, усвідомленого розуміння, що «кожна мова виблискує власним світлом у безмежному мовному океані» (О. Пономарів). Ці редакторські навички варто продовжити і в старших класах, особливо в 11 класі, де вдосконалення стилістичної грамотності у її прагматичному вимірі екстрапольоване й на успішне складання ЗНО / НМТ.

Отже, вивчення основних понять стилістики, ортології та формування засадничих ортологічних навичок – одне з пріоритетних завдань шкільного курсу української мови, програма достатньо ортологічно й стилістично орієнтована. Та й вивчення всього шкільного курсу мови має набути відповідного спрямування. І в лексиці, й у фонетиці, і в граматиці, де наявні синонімічні засоби, необхідно застосовувати оцінні параметри, окреслювати сферу їхнього стилістичного побутування та нормативної варіантності.

З іншого боку, сформовані в процесі засвоєння всього шкільного курсу рідної мови власне ортологічні та крізь призму загальних ортологічних засад стилістичні вміння й навички (у методичних категоріях – «стилістична вправність учнів») – запорука високого рівня культури мовлення, зрештою –

становлення гармонійної мовної особистості. Чітко усвідомлене, комплексне системне й систематичне опанування всього масиву мовного, мовленнєвого та стилістичного матеріалу – необхідна умова набуття знань і засадничих компетентностей, що можуть успішно трансформуватися в практичний і гнучкий ортологічний досвід.

Кожний розділ шкільного курсу мови допомагає глибше засвоювати її стилістичний потенціал та вдосконалювати культуромовні навички. Найбільш багатими на стилістичні явища є лексика і граматика. Позаяк зазначені розділи посідають чільне місце в основному курсі української мови (5 – 9 класи), то саме на їхньому матеріалі учителівідоречно проводити роботу щодо становлення та закріплення вже сформованих стилістичних навичок. Треба використовувати будь-яку нагоду для вдосконалення стилістичної вправності при вивченні інших розділів шкільного курсу. Скажімо, у процесі засвоєння фонетики, хоча вона й вивчається у спрощеному вигляді, є можливість для розгляду стилістичних феноменів звукової системи мови та евфонії як ортологічної вимоги. На жаль, чинною програмою з фонетики передбачено лише той теоретичний мінімум, який необхідний для опанування базового орфоепічного та орфографічного канону. Звісно, поглиблення досконалої мовленнєвої вправності на уроках фонетики апріорі буде згорнутим та малоефективним якраз з огляду на вікову невідповідність. Природно, дітям ще складно побачити себе крізь призму мовленого слова в тріаді **людина – мова – світ**, зрозуміти знамениту поетичну сентенцію Поля Верлена «Найперше – музика у слові». Лише з часом приходить для багатьох усвідомлення, що клопіт про мову – це клопіт про себе і про свою реалізованість та успішність. Удосконалюючи мову, людина самовдосконалюється, збагачуючи – збагачується. Блискуче оволодівши мовою, досягнувши еталонного рівня, людина отримує шанс керувати світом.

Уже при вивченні перших тем з фонетики постає проблема уникнення фонетичних та фонологічних помилок, що значно підвищує загальну культуру мовлення. Важливо наголосити на тому, що українська мова отримала світове

визнання як одна з найбільш мелодійних та милозвучних мов. Її вже прецедентні визначення як співучої, солов'їної корелюють з поняттями іманентної евфонії. Цікаву паралель у цьому аспекті проводить відомий український поет Дмитро Павличко, зауважуючи, що геніальні композитори Моцарт, Бетховен, Стравінський використовували у своїй творчості українські мелодії, засвідчуючи, що вони чули вібрацію найвищих небес нашої мови [Цит. за: 25,16]. У такому наświetленні акцептувати евфонічність як ортологічну та естетичну категорію мають змогу лише учні 10 класу, які поглиблено вивчають українську мову (профільний рівень) [88, 73–76; 96–99]. Наголошуємо: проблема евфонічності різногранно оприявлена в рубриці «Стилістика і культура мовлення». Теми – **Стилістичні засоби фонетики. Милозвучність української мови. Експресивні можливості звуків української мови. Звукопис. Ритмомелодика живого і художнього мовлення.**

Замало часу відведено й на ознайомлення (не кажучи вже про усвідомлене засвоєння) з основними мовними нормами та стилями мовлення. Теоретичний обсяг дефініцій з лінгвістики тексту і практичної стилістики також орієнтований на науковий мінімум, а це негативно позначається рівні сформованості практичних умінь і навичок зв'язного мовлення. І цей перелік моментів навчального цейтноту можна продовжити [85].

Завдання стилістики, на думку О. Авраменка, полягає в тому, щоб «дати ґрунтовні й систематичні знання про особливості функціональних стилів мови; сформулювати вміння і навички комунікативно виправдано використовувати стилістичні ресурси мови, залежно від ситуації мовлення; виховувати потребу вивчати рідну мову, повагу до української літературної мови» [1,3].

Найважливішою категорією стилістики є функціональні стилі – різновиди літературного мовлення, що обслуговують різні сфери суспільного життя людини. Формуючи поняття мовних стилів, наголошуємо, що це «сукупність мовних засобів і прийомів, вибір яких зумовлений змістом,

характером і метою висловлювання» (Л. Мацько). Далі на конкретних текстових зразках на одну тему, але в різних стилевих різновидах дається характеристика мовних стилів орієнтовно в такому плані: 1) основне призначення; 2) сфера використання; 3) характерні особливості (лексичні засоби, словотвірні, морфологічні, синтаксичні) [Див. про це: 54]. . Скажімо, офіційно-діловий стиль задовольняє потреби спілкування у державному, громадському, економічному й політичному житті. Це зазвичай стиль державних документів. Тому характерними його особливостями є: використання слів у їх прямому значенні, повна відсутність будь-яких образних або емоційних слів, використання спеціальної лексики, наявність штампів і канцеляризмів, уживання дієслівних словосполучень замість дієслів *(приймати рішення, надати допомогу, поставити до відома, здійснювати керівництво тощо)*, уживання специфічних прийменників *(відповідно до, у зв'язку, у галузі, з метою)*, складених сполучників *(унаслідок того що, у зв'язку з тим що)*, використання специфічних синтаксичних конструкцій, широке застосування дієприкметникових і дієприслівникових зворотів і здебільшого прямого порядку слів. Зазначимо, що в 5 – 7 класах усі ці відомості мають бути подані відповідно до вікових можливостей учнів і тих мовних знань, якими вони володіють. Тому, опрацьовуючи функціональні стилі, потрібно дотримуватися такої послідовності: насамперед з'ясувати завдання певного стилю, далі дібрати відповідні тексти і визначити в них мовні засоби, характерні для цього стилю, а також критерії мовної норми на осі **загальномовне / стилістичне**.

Учні 5 класу розмовним стилем володіють практично, а тому необхідно тільки підкреслити, що це стиль безпосереднього спілкування між людьми, мета якого – передати думки й почуття комусь, обмінятися з кимось враженнями, дати оцінку вчинків, подій тощо. На уроках розвитку зв'язного мовлення (читання, аудіювання) потрібно звернути увагу школярів на те, як розмовляють дійові особи, як звертаються один до одного, які слова й вислови

трапляються в їхньому мовленні, яких мовленнєвих помилок припускаються (цілеспрямовано чи несвідомо) і як їм запобігти.

Учні усвідомлюють, що в розмові дійових осіб уживаються слова з конкретним значенням, речення найчастіше прості, окрім розповідних, є питальні, окличні. Оцінка подій передається відповідними суфіксальними формами, вигуками, емоційно забарвленими словами. Важче дається учням розуміння наукового і художнього стилів. Після того, як школярі ознайомляться з його призначенням, варто використати прийом зіставлення текстів та їхній порівняльний аналіз. У процесі аналізу текстів різних стилів учні переконуються, що про одне і те саме явище можна розповісти по-різному. У тексті, написаному в науковому стилі, слова мають точне, конкретне значення, багато термінів, виклад логічний, послідовний; емоційні слова, образні засоби відсутні. Найістотніша ознака – точність, адекватність у передачі й характеристиці ознак. У художньому тексті домінує образне відтворення дійсності. А звідси – широке використання художніх засобів, емоційно забарвлених слів. Образне зображення впливає на почуття читача, викликає певні емоції.

Доречно після теоретично-практичного блоку, тобто загального ознайомлення учнів з функціональними стилями та стилями мовлення, виконати тренувальні вправи, скажімо, напорівняння текстів різних стилів, рівно ж на визначення домінантних стильових ознак. Ці та інші форми вдосконалення стилістичних навичок практикують на уроках зв'язного мовлення (усний та письмовий переказ текстів наукового й художнього стилів; творчі роботи різного типу: твір-опис предмета, твір-розповідь на основі власного досвіду, твір-роздум). Водночас це допомагає верифікувати тексти на предмет сформованості ортологічних компетентностей.

Знайомство (чи ознайомлення) з офіційно-діловим стилем мовлення відбувається в 6 класі і на спеціальному уроці, і на уроках, де вивчають ділові папери [36, 18 – 19]. Реалізація програмових вимог дає широкі можливості для засвоєння характерних рис цього стилю, для формування навичок

користуватися властивими для нього мовними засобами, а також для вироблення умінь писати найпоширеніші види ділових паперів [36, 225–228]. Робота над діловими паперами продовжується в кожному наступному класі.

У 7 класі вивчаються особливості публіцистичного стилю [38, 211–215]. У шкільному підручнику подано його характеристику, наголошено на призначенні та особливостях, перераховано жанри публіцистики, у яких найбільш виразно він експлікується. Учителеві слід у процесі аналізу зразків звернути увагу школярів на поєднання в публіцистичному стилі елементів наукового й художнього. Від наукового в ньому конкретний аналіз фактів, реальна оцінка подій, система аргументів, логічність викладу. Образні засоби, емоційна лексика, розмовні слова використовуються в ньому для впливу на почуття читача, на формування ставлення до прочитаного. Спочатку формуються в учнів уміння розпізнавати публіцистичний текст під час аналізу доступних учням зразків, а потім виробляються навички будувати текст публіцистичної спрямованості, писати замітку, статтю, нарис тощо. У 7 класі завершується початкове ознайомлення з мовними стилями. Далі, вивчаючи всі розділи шкільної програми з мови, учні теоретично й практично збагачуватимуть свої знання про мовні засоби, властиві для кожного з вивчених стилів, а також специфіку їхніх норм.

Спершу в 9 класі, найповніше й найґрунтовніше – в 11 класі, поряд із опануванням стилістичних ресурсів складного речення, проходить повторення й узагальнення раніше вивченого. Робота ця проводиться на уроках зв'язного мовлення, частково – на уроках літератури, відводиться для цього і спеціальний урок «Стилі літературного мовлення», що можна доповнити й навчальним проєктом з літературного редагування різностильових текстів. Матеріал зі стилістики узагальнюється вже на базі одержаних учнями знань з усіх розділів шкільного курсу мови, поглиблюються теоретичні відомості про стилі мовлення, звертається увага на те, чим зумовлене їхнє функціонування, яке призначення кожного з них, що визначає їхню специфіку,

які мовні засоби характеризують кожний зі стилів тощо, які випадки відхилення від норми найчастотніші.

Варто на зразках одного-двох стилів мовлення показати учням систему мовних засобів на всіх рівнях, яка притаманна кожному стилю. Наприклад, для стилю мови художньої літератури на фонетичному рівні властиве використання звукопису, звукових повторів – алітерації, асонансу, звукової анафори, епіфори. Яскравою ілюстрацією стилістичної ролі звукопису можуть слугувати рядки з поеми «Кавказ» (*«За горами гори, хмарою повиті,/ засіяні горем, кровію політі»; «За кражу, за війну, за кров,/ щоб братню кров пролити, просять/ і потім в дар тобі приносять/ з пожежу вкрадений покров!!»*) чи з інших творів Т. Шевченка («Утоплена», «Тополя»). Ці засоби разом з іншими мовними одиницями використовуються для увиразнення змісту, посилення емоційності художнього твору, його жаского драматизму. Звукопис (алітерація, асонанс) – експресивний поетичний засіб художнього та публіцистичного стилю, але він не вписується в ортологічну матрицю інших стилів, порушує мовну норму.

На лексичному рівні в художньому стилі використовують образні засоби, синонімічне багатство, емоційно забарвлену, розмовну лексику і, власне, всі лексичні категорії з метою образного відтворення дійсності. Поетичні твори Т. Шевченка, Д. Павличка, І. Драча, Ліни Костенко та інших майстрів українського слова дадуть яскраві зразки стилістичного використання лексики. У художньому стилі за допомогою афіксації виражаються найрізноманітніші відтінки почуттів: пестливість, співчуття, зневага, іронія. З метою художнього увиразнення використовуються морфологічні форми: однина і множина іменників (*«А братія мовчить собі, витріщивши очі!»; «І розкажу я людям горе, як тая мати ріки, море сльози кривавої лила...»* – Т. Шевченко), роду іменників (*«...а онде під тином опухла дитина – голоднеє мре...»* – Т. Шевченко). Для художнього стилю таке порушення норм узгодження й керування не ортологічна проблема, а дискурсивна експресема. В інших стилях такі словосполучення свідчать про

порушення норм граматичної сполучуваності Широко використовуються різні дієслівні форми: минулий час чергується з теперішнім, створюючи динаміку зображення: *«Пішов Гонта, похилившись; іде, спотикнеться. Пожар світить; Гонта гляне, гляне – усміхнеться»* (Т. Шевченко). На мовному рівні це порушення граматичної норми. Піднесене емоційно-експресивне мовлення передається повторенням сполучників (*«І виріс я на чужині, і сивію в чужому краї...»* – Т. Шевченко). Знову ж таки, полісиндетон розглядають як мовну надмірність, що порушує норму. Особливу функцію художнього увиразнення виконують питальні й окличні речення, називні й еліптичні, однорідні й відокремлені члени речення, безсполучникові складні речення. В інших контекстах, рівно ж інших стилях, чимало згаданих форм перебувають поза межами загальномовних норм.

Розгляд мовностилістичних засобів у комплексі, системно збагачує розуміння стилю, допомагає учням усвідомити в усій повноті його характерні риси й водночас змодельовати основні випадки порушення мовних норм. Усебічний аналіз мовних засобів іншого стилю учні можуть виконати самостійно у запропонованому вчителем тексті. Закріплення здобутих і узагальнених відомостей зі стилістики методисти та автори підручників рекомендують проводити шляхом виконання системи різнотипних завдань: визначити, до якого стилю належить текст, схарактеризувати стильові ознаки уривка, вказати мовні засоби, що свідчать про стильову приналежність тексту, скласти розповідь на певну тему у відповідному стилі тощо.

Синонімічні засоби розглядаємо як основу стилістики. Нагадуємо, що стилістична синонімія – поняття широке, оскільки воно базується на стилістичній співвідносності різних мовних одиниць і виступає при їх функціонуванні у відповідних мовних стилях: *«Всяка стилістика ґрунтується на системі синонімів, на синоніміці лексичній, словотвірній, морфологічній і синтаксичній, на синоніміці слова, сполучення слів і тексту...»* [79, 115]. Систематизується також уже засвоєний учнями матеріал про синонімічні й співвідносні мовні засоби різних мовних рівнів. Скажімо, із лексичних засобів

особливу увагу треба звернути на урізноманітнення тексту, що зумовлено використанням різних лексичних синонімів, на уникнення повтору певного слова в межах контексту. Заслуговує на увагу ознайомлення із широкими можливостями контекстуальної синоніміки в текстах відповідних мовних стилів, наприклад у публіцистичному. Наголошуємо, що з мовного погляду контекстуальні синоніми не є коректним лексичним зближенням.

Узагальнюється також матеріал про фразеологічні синоніми: проводиться робота над фразеологізмами, синонімічними до відповідних слів (*перебільшувати – робити з мухи слона, перетворювати карася на порося; близько – рукою подати, за два кроки; червоніти – пекти раків, заливатися рум'янцем*), відзначається емоційність, образність фразеологізмів, укладаються ряди синонімів-фразеологізмів (*тримати язик за зубами, мовчанку справляти, і рота не розкрити, ні пари з уст, як води в рот набрати*), проводиться спостереження над використанням фразеологічних синонімів у відповідних мовних стилях для дотримання ортологічного балансу. Звісно, *гіпербола* як різновид метафори – це не *перетворення карася на порося*, а *цейтнот* аж ніяк не можна замінити колоритним *шити-білити – завтра Великдень: стилістичний дисбаланс тут очевидний*, у висліді – ортологічне зміщення.

Необхідна дбайлива робота й над граматичними синонімами, оскільки це також важлива проблема стилістичної ортології. Учитель зосереджує увагу учнів на тому, що синоніми властиві і граматичній будові нашої мови, що той самий зміст може бути виражений різними граматичними засобами і часто сплутування їх може бути свідченням відхилення від норми (*дресировщик – дресировальник; освітлюючий – освітлювальний*). Учні працюють над словотвірними синонімами: ведуть спостереження за синонімікою префіксів (*алогічний – нелогічний*), суфіксів (*висота – височінь – височина – високість – вишина; верховина – верховіття*), аналізують тексти різних мовних стилів, щоб зрозуміти особливості використання словотвірних синонімів, встановлюють корелятивну відповідність між синонімічними

дериватами та стилями. Аналогічна робота проводиться над синонімією морфологічних форм (іменникових, прикметникових, числівникових, дієслівних), над співвідносністю типів речень, прямої і непрямої мови. До прикладу, заміна прямої мови непрямою часто призводить до граматичних девіацій. Отже, різногранне осмислення синонімів допомагає вдосконалити вміння і навички послуговуватися синонімічним багатством української мови в усному й писемному мовленні та уникати численних мовленнєвих помилок.

2.2. Засвоєння елементів практичної і загальної стилістики та засад мовної культури в процесі вивчення програмового матеріалу в 5 – 9 класах

У першому підрозділі другого розділу роботи вже йшлося про те, що під час вивчення матеріалу з фонетики (5 клас) увага учнів зосереджується на милозвучності мови. На конкретних прикладах учні переконуються, як шкодять нашому мовленню надмірні нагромадження голосних або приголосних звуків, однакових або близьких словосполучень (*зразу зупинився, у одному класі, пройшов вздовж всієї алеї, родом з Львова*). Усіх цих збігів можна легко уникнути, використовуючи чергування *у – в, і – й, з – зі – зо, ся – сь*, варіантність префіксів (*роз- -розі-, над - -наді-, надо-, під- -піді-, підо-, з-, із-, зі-, зо-*); полегшують вимову і такі процеси, як спрощення, асиміляція, дисиміляція, вставні і приставні звуки. Проте в художньому й розмовному стилях звукові повтори можуть використовуватися як засіб стилістичного увиразнення: *Совість гризе без зубів. Скупому душа дешевша гроша*. Доречно запропонувати учням й оригінальні лаконічні тексти (проза, поезія), створені за експресивною фонографічною стратегією, коли всі слова починаються з однакової літери. Матеріали взято з найновішого джерела.

Суспільство

Сновигав серед світу. Сунув стежками стоптаними. Споглядав спектакль самодурів. Скрізь суперечки, сутички, супротивники. Страшно! Суспільство стривожилось, сполохалось, схопилось, стало споглядати, стало

слухати серця – спізнилось, сум став супутником суспільства. Страждальницьке суспільство слабе, спонукало самолюбство. Скотилась слеза. Серце стиснув сум... Схотілось сказати слово: «Схаменіться!» (А.Корнієнко) [75, 20].

Панько

Панько – поїсти пан. Полюбляє пиріжки, пампушки, перепічки. Поївши, пройшов прогулятись, провідати Параску. Престарілому парубку подобається помічника попаді Параска. Побачились, пригорнулись, припросив поїсти пиріжки. Параска повільно пакує пиріжки. Подякувала, поцілувала. Побралися, потім прожили Панько, Параска понад п'ятдесят путів подобань(С.Приймак)[75, 21].

Опрацьовуючи матеріал з лексики, особливу увагу хочемо звернути на вміння точновикористовувати значення слова. З цією метою учні повинні багато працювати зі словниками: знайомитися з тлумаченням значень слів, їхнім стилістичним забарвленням, засвоювати стилістичну та ситуативну співвіднесеність лексичних одиниць. Необхідних умінь і навичок учні набувають у процесі виконання низки вправ з лексики. Насамперед вони привчаються розрізняти розмовну і загальноновживану, нейтральну лексику, наприклад: визначити, яке із поданих слів має нейтральне значення (**бігати, ганяти, гасати; швидко, прудко, шпарко**), у якому стилі можна використати слова **гасати, шпарко** і т. ін. Треба поступово привчати учнів давати стилістичну характеристику слова і вмотивовувати доцільність його використання в певній мовленнєвій ситуації (**дитина – дитя – крихітка – немовлятко**). Потрібно наголосити, що кожен компонент синонімічного ряду, окрім нейтрального слова-домінанти, має бути стилістично релевантним і не порушувати стильової, рівно ж і загальномовної норми.

Важливою є також робота над стилістичною сполучуваністю слів. Для цього варто час від часу давати учням завдання пояснити відмінність у стилістичному значенні окремих слів і скласти з ними речення або вставити одне із поданих слів у речення та вмотивувати доцільність його використання

саме в цьому тексті. Під час цієї роботи учні аналізують синонімічні ряди, до складу яких входять нейтральні, книжні, розмовні і просторічні слова, знайомляться з їх контекстуальними й фразеологічними відповідниками.

Вивчаючи певні групи лексики, учні знайомляться з її функційним застосуванням. До прикладу, слова, вжиті в переносному значенні, найпоширеніші в мові художніх творів і слугують засобом образності й емоційності, у діловому мовленні їх зовсім не використовують. Слова-діалектизми характерні для розмовного стилю, у тій самій ролі вони виступають і в художній літературі; діловому й науковому стилям вони не властиві.

Текстовий матеріал завдань із фразеології також дозволяє широко ознайомити учнів із стилістичною диференціацією стійких мовних одиниць. Стилiстична характеристика багатьох фразеологiзмiв досить яскрава i легко усвiдомлюється. Скажiмо, книжний вiдтiнок мають фразеологiзми **брати участь, накласти резолюцiю, з оригiналом згiдно**; урочистiсть i пiднесенiсть властива таким фраземам, як **лягти кiстками, нести свiй хрест, дамоклiв меч**; розмовний характер мають колоритнi та експресивнi фрази **на вербi грушi, п'ятами накивати, приший кобилi хвiст** та iн. Такi вiдомостi сприяють усвiдомленню стильової диференцiацiї матерiалу з лексики i фразеологiї, формують в учнiв стилiстичну орієнтацiю, чуття стилю, а також запобiгають фразеологiчним помилкам.

У процесі засвоєння граматичних тем учні мають змогу переконатися, що стилістичну систему формують не лише слова, а й їхні форми. Вони корелюють зі змістом і стилем мовлення, окреслюють стилістичну співвіднесеність. Наприклад, іменники, що використовуються лише в однині (більшість так званих речовинних), в інших стилістичних сферах трансформуються, відтак з'являються форми множини, але з іншим спрямуванням: **технічні масла, піски Сахари, мінеральні води, високопродуктивні пшениці**. З метою образного, яскравого зображення в художній літературі часто замість множини виступає однина і навпаки: «Хай

мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю» (В. Симоненко). На загальномовному рівні, поза системою функціональних стилів, такі форми кваліфікують як ненормативні.

Стилістична співвідносність властива і родовим формам іменника, і паралельним відмінковим закінченням. Стилістичний ракурс мови актуалізує синоніміку якісних прикметників, стягнені й нестягнені форми ад'єктивів, ступінь граматичного вияву присвійності тощо.

Великі стилістичні можливості має граматичний матеріал дієслова (субституція особових та часових форм, уживання одного дієслівного способу в значенні іншого тощо). Учні переконуються в стилістичній доцільності заміни відповідних часових форм і під час виконання різних видів роботи з розвитку мовлення. Важливо знати, що заміна теперішнім часом минулого найчастіше виступає в розповіді, майбутнього – при з'ясуванні своїх планів, висловленні різних припущень; переосмислення минулого часу в плані майбутнього характерне для діалогу. Аналогічно здійснюється робота над заміною способів дієслова.

Стилістичне навантаження несуть і службові частини мови. Деякі вживаються лише в певних стилях. Скажімо, вофіційно-діловому стилі частотними є прийменники *відповідно до, у зв'язку з, незважаючи на, з огляду на*; парні сполучники *як...так, не тільки...ай* в наукових текстах посідають домінантні позиції. В інших стилях такі клішовані звороти порушують мовну норму. Повторення того самого сполучника може бути засобом увиразнення в художньому стилі. У цьому випадку сполучник виконує функцію підсилювальної частки. Повтор прийменників може увиразнювати ознаку чи допомагати в оформленні стилістичної фігури градації: *«За сльозами, за гіркими і світа не бачить»*. Це все стилістами. Нейтральні дискурси таких мовних пасажів не передбачають. Засобом вияву емоцій виступають вигуки, які допомагають виявити різні почуття: *«Ах, які гарні квіти!»* (М. Коцюбинський).

У 8 – 9 класах уявлення про мовну структуру стилів розширюється, до лексичних і морфологічних проекцій стилю додається його синтаксична характеристика. Стильова розбіжність синтаксичних одиниць схематично проходить по лінії: образність – відсутність образності, суб'єктивність – об'єктивність, емоційність – відсутність емоційності. До прикладу, під час вивчення питальних речень увагу учнів звертають на те, що питальне речення в своєму прямому значенні (питати, щоб одержати відповідь) найчастіше виступає в розмовному стилі. У стилі художньої літератури і в публіцистичному, поряд з названими типами речень, виступають риторичні питальні речення, що посилюють експресивність, акцентують увагу, виражають рішуче ствердження думки, наприклад: *«Доле, де ти? Доле, де ти?»* (Т. Шевченко). У наукових текстах питальні речення часто використовують для того, щоб привернути увагу читача до певних думок, тверджень, наприклад: *Без води життя неможливе. Чому?* У діловому мовленні такі типи речень майже не використовують.

Аналогічно характеризуються стилістичні можливості однорідних членів речення, відокремлених членів речення, стилістична роль звертання, прямої і непрямої мови тощо. Наприклад, звертання в діловому стилі вказує лише на особу, якій адресується висловлення; таку саму роль воно виконує і в розмовному стилі; в мові художньої літератури часто трапляється риторичне звертання, що може мати різні значеннєві відтінки й виступає емоційно-експресивним центром висловлювання, наприклад: *«Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько – колюче терня?»*. Пряма мова в діловому й науковому стилях слугує для точного відтворення висловлених кимось думок (цитування), у художньому й публіцистичному є засобом характеристики мовця.

Стилістична співвіднесеність синтаксичних конструкцій найбільш виразно виступає при їх зіставленні. Саме в цьому випадку яскравіше виявляються особливості членів речення, експлікованих різними граматичними засобами, активних і пасивних зворотів, односкладних і

двоскладних речень, конструкцій з відокремленими членами речення і без них, складносурядних речень і простих тощо. Мета такої роботи – з можливих синонімічних варіантів виокремити ті, що найбільше відповідають певному стилю і завданням спілкування та не порушують граматичної норми.

Сучасні методисти виокремлюють такі основні стилістичні вміння й навички, якими мають оволодіти учні: розпізнавати й оцінювати стилістичне значення мовних засобів і співвідносити їх зі сферою використання; добирати лексичні синоніми, визначати значеннєві та емоційні відтінки відповідно до мети; аналізувати текст у стилістичному вимірі; конструювати дискурс з урахуванням стильової стратегії (визначати зміст висловлення, добирати потрібні мовні засоби); удосконалювати стиль написаного (знаходити й виправляти стилістичні незугарності у змісті і в мовному оформленні тексту).

Стилістичний аналіз передбачає вмотивування вибору тих чи тих мовних засобів відповідно до змісту й мети висловлювання. Він може бути проведений на різних рівнях: лексичному, морфологічному, синтаксичному й на рівні цілого тексту. В одному випадку він має на меті виявити стилістичні особливості лексичних, морфологічних і синтаксичних мовних засобів та зіставити їх із синонімними варіантами, в іншому передбачено проведення стилістичної інтерпретації для з'ясування специфіки добору мовних одиниць та їх системної організації.

Методисти та досвідчені вчителі-практики рекомендують проводити стилістичний експеримент, найпростішим видом якого є вставляння в текст синонімів, інших граматичних форм, конструкцій та обґрунтування оптимального варіанта. Під час стилістичного експерименту учні набувають досвіду розмежування семантичних і стилістичних нюансів слів, вчать вмотивовувати доречність обраного слова для конкретної мовної ситуації і всього тексту. Важливою для розвитку й зміцнення стилістичних навичок, зауважує Т. Бережна, є робота над стилістичними помилками. Стилістичними є помилки, пов'язані з відхиленням від стилістичних норм та порушенням стилістичної валентності, а також стилістично невмотивованим

використанням форм і граматичних конструктів, руйнуванням єдності стилю [11].

У методичній літературі поліаспектно схарактеризовано різні типи стилістичних помилок, проаналізовано основні причини їхнього виникнення, з'ясовано суть порушення стилістичних норм, запропоновано методику віднайдення оптимальних варіантів. Важливим засобом удосконалення стилістичної вправності учнів, розвитку навичок удосконалювати написане, сказане є редагування. Роботу цю починають з фіксації виправлення помилок у стилістично незугарному тексті або в спеціально підготовленому матеріалі.

Наступним етапом є доповнення речень другорядними членами, відокремленими членами, вставними словами з тією метою, щоб увиразнити написане, досягти стилістичного ефекту, удосконалити стильову тональність дискурсу. Ця робота вимагає від учня знання стилістичних властивостей тих граматичних одиниць, які він використовує. Досконалість написаного досягається також і вмінням вилучати зайві слова, звороти, речення, абзаци; цим забезпечується стислість й адекватність висловлюваної думки. У старших класах проводиться редагування текстів, що належать до певних стилів – художнього, публіцистичного, наукового. Робота ця вимагає від учнів знання особливостей кожного стилю і мовних засобів, які йому властиві, а також уміння підпорядковувати написане загальній стильовій однорідності.

Конструювання речень з відповідною стилістичною спрямованістю передбачає розвиток навичок будувати речення відповідно до мети, завдань, умов та ситуації висловлювання. Учень має знати, що від нього вимагається: звичайне повідомлення чи вияв емоційного ставлення до осіб, подій, фактів. Ця робота може бути різною за ступенем складності, враховуючи, в якому класі вона проводиться, який рівень знань із стилістики мають учні. Найпростішим видом роботи є конструювання речень за опорними словами й характеристика їхнього стильового призначення. Стилiстична вправнiсть – це результат системної перманентної роботи над стилістичними помилками з обов'язковим з'ясуванням причин їх виникнення та відповідним

редагуванням. Тут природно виникає проблема мовної норми й основних випадків відхилення від неї, відтак констатації мовленнєвих помилок. Доречно дати й узагальнену дефініцію мовної норми як правила, якому підпорядковується мова. Отже, мовленнєва помилка – це відхилення від мовної норми, іншими словами – лінгвальна девіація.

Культура мовлення регулює основні норми – **лексичні,граматичні,стилістичні,орфоепічні,орфографічні.** Мовленнєві помилки мають ті самі назви, що і мовні норми. У програмі з рідної мови зазначається, що «заняття з української мови треба будувати так, щоб учні успішно оволодівали і монологічним, і діалогічним мовленням, набували культури мовленнєвого спілкування(уважно, не перебиваючи, слухали співрозмовника, були ввічливими, переконливо й тактовно відповідали на запитання та ін.)» [85, 1–2]. Концепція вдосконалення мовленнєвих навичок знаходить своє безпосереднє втілення у змістовому наповненні підручників з української мови. Рубрики, що запобігають мовленнєвим помилкам, корелюють з відповідними розділами й темами. Далі наводимо цілеспрямований добір навчального матеріалу, що слугує пропедевтикою різнотипних мовленнєвих помилок (суржикові форми, росіянізми, кальки з російської, спотворені чи недоречно трансформовані фразеологізми, граматичні помилки тощо).

Неправильно	Правильно
Закрийте двері – сквозняк! У тебе насморк! Я буду в три часа. Увімкніть світ. Приберіть мусор	Зачиніть двері – протяг! У тебе нежить! Я буду о третій годині. Увімкніть світло. Приберіть сміття.

[34, 12].

Неправильно	Правильно
Люба мелодія. Через неділю. Чекали два часа. Мішати працювати. Заказати рингтон. Переводити текст.	Будь-яка мелодія. Через тиждень. Чекали дві години. Заважати працювати. Замовити рингтон. Перекладати текст.

Йому везе.	Йому щастить.
------------	---------------

[34, 167].

Як бачимо, тут наведено найбільш поширені мовленнєві помилки, що зумовлені ситуаціями суржикового спілкування. Варто уважно проаналізувати кожен випадок, звернути увагу учнів на те, що в українській мові окремі слова є нормативними, але мають іншу лексичну валентність (*неділя, любий, мішати, час, везти, заказати*). Було б методично коректно, якби учні утворили із щойно наведеними словами речення (чи хоча б словосполучення) і переконалися, що такі слова є правильними в українській мові. Якщо учні не зможуть виконати це завдання, то вчитель має запропонувати свої приклади й відповідно прокоментувати їх.

Неправильно	Правильно
наверно невдобно канєшно вкусно обіщати діжурний ізящний	напевно незручно звичайно смачно обіцяти черговий витончений (гарний)

[36, 36].

Неправильно	Правильно
не в обідю сказано говорити єрунду хіхоньки та хахоньки строїть глазки після дождіка в четвер з глазу на глаз	даруйте на слові говорити про Химині кури смішки та пересмішки бісики пускати коли рак свисне сам на сам

[36, 41].

На жаль, в Україні ще й досі велика частина населення говорить мішаниною двох мов – української та російської. Аксіоматично, що користуватися такою лінгвальною сумішшю – неприродно й ментально небезпечно, це також, на думку О. Сербенської, «одне з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру. Скалічена мова отупляє людину, зводить її мислення до примітива» [10, 13]. Знаємо, що мова виражає не лише думку (виконує мислетвірну функцію), а й стимулює свідомість, підпорядковує її

собі. Щойно наведені приклади – це мовні покручі, недолуга недова, ілюстрація напівмовності її – мови – напівграмотних носіїв, образно кажучи, «суміш мила і морозива: ні помитися, ні з'їсти» (М. Петровський).

Завдання загальноосвітньої школи – на основі поетапного засвоєння граматичного блоку – опанування морфологічних та синтаксичних норм.

Неправильно	Правильно
півтора гектари дві треті кілограмів двом третім кілограмам	півтора гектара дві треті кілограма двом третім кілограма

[36, 182].

Неправильно	Правильно
сім годин у шість годин дев'ять тридцять пів сьомої за чверть дев'ять	сьома година о шостій годині дев'ята тридцять пів на сьому за чверть дев'ята

[36, 180].

У щойно наведених прикладах бачимо типові порушення граматичних норм, пов'язані з числівниками, передовсім уживанням числівниково-іменникових сполук, та способами називання точного часу. Особливо треба наголосити на специфіці уживання нумеративних конструкцій з компонентом **півтора, півтори**: півтора поєднується з іменниками чоловічого і середнього роду, півтори – жіночого. Обидва числівники вимагають після себе форми родового відмінка однини: *півтора місяця, півтора тижня, півтори тонни, півтори милі*.

Неправильно	Правильно
з тих пір прикласти зусилля до сих пір при житті при таких обставинах скоріше всього прежде всего на слідуючий день не мішало б сказати так як, поскільки	відтоді докласти зусиль до цього часу, досі, дотепер за життя за таких обставин, у таких обставинах найімовірніше насамперед, передусім, найперше наступного дня не завадило б сказати оскільки, тому що

преп'ятствій немає у крайньому случаї як оказалось як полагается як можна скоріше	перешкод немає у крайньому разі (випадку) як виявилось, як з'ясувалося як годиться, як належить, як треба якогого швидше, щонайшвидше
---	---

[38, 13].

Неправильно	Правильно
біля двох років вважати необхідним двічі в місяць дякуючи підтримці з деяких пір з приводу святкування не дивлячись на труднощі до краю виснажений в силу обставин як говориться вірно пояснити на сьогоднішній день додаткові нагрузки	близько двох років вважати за необхідне двічі на місяць завдяки підтримці з деякого часу з нагоди святкування не зважаючи на труднощі украї виснажений через обставини як-то кажуть, мовляв правильно пояснити на сьогодні додаткові навантаження

[38, 198].

Неправильно	Правильно
милості прошу мені все рівно у скорому часі тут уютно написав вірно всякий раз	щиро запрошую мені байдуже невдовзі тут затишно написав правильно щоразу

[38, 151].

Неправильно	Правильно
більш точніше найбільш точніше	більш точно, точніше найбільш точно, найточніше

[38, 126].

Неправильно	Правильно
працювали, не дивлячись на дощ дякуючи підтримці друзів	працювали, незважаючи на дощ завдяки підтримці друзів

[38, 117].

До свідомості учнів 7 – 8 класів важливо доносити й ментальні істини про те, що нехтування мовними нормами є наругою над мовою, свідченням примітивності мислення й обмеженості внутрішнього світу людини. Щодо української мови, то з боку різних тоталітарних режимів, найбільше

радянського, цілеспрямовано проводився лінгвоцид. Розхитувалися її мікросистеми, «послаблювалася імунна система збереження стійкості норм. Мова втрачала природну якість» [10, 12]. Варто передовсім наголосити на тих випадках відхилень від норми, які довший час декларувалися як правильні і розхитували, так би мовити, мовну споруду: *всякий раз, не дивлячись на обставини, робити вигляд, приймати участь*. Необхідно приділяти увагу й мовним тонкощам, знання яких сприяє формуванню багатой і досконалої мовної особистості. Таке завдання – серед пріоритетних у новій українській школі.

Неправильно	Правильно
невірний номер музикальна школа робити вигляд кидатися в очі залишити в спокої приймати участь підняти питання привести приклад дякуючи старанню	неправильний номер музична школа вдавати впадати в око (очі) давати спокій брати участь порушити питання навести приклад завдяки старанню

[39, 17].

Неправильно	Правильно
до міста Львів за річкою Південний Буг на горі Говерлі на станції Жмеринці	до міста Львова за річкою Південним Бугом на горі Говерла, на Говерлі на станції Жмеринка

[39, 51].

Неправильно	Правильно
приймати участь прийняти до відома являється доказом ігнорувати правилами підвищити кількість слідуючий день підвести підсумки представити довідку повістка дня розповсюдити досвід вірно зрозуміти рівень збільшився прийняти присягу	брати участь взяти до відома є доказом ігнорувати правила збільшити кількість наступний день підбити підсумки подати довідку порядок денний поширити досвід правильно зрозуміти рівень підвищився скласти присягу

проявити турботу вділити увагу самий кращий	виявити турботу приділити увагу найкращий
---	---

[39, 172].

Неправильно	Правильно
на протязі дня при любых обставинах відкривати очі в виду викладеного вести переписку заключати угоду оновлення складу зустрічаються недоліки прийняти до уваги счѐт у банку рахувати обов'язком халатне ставлення	протягом дня за будь-яких обставин розплющувати очі зважаючи на викладене листуватися укласти угоду оновлення складу трапляються недоліки взяти до уваги рахунок у банку вважати обов'язком недбале ставлення

[40, 24].

Неправильно	Правильно
на Україні пам'ятник Шевченка наболівше питання латвійська мова майський жук аварійне становище річний вокзал сходити з автобуса серцевий приступ прикраса міста оплатити за проїзд	в Україні пам'ятник Шевченку наболіле питання латиська мова хрущ аварійний стан річковий вокзал виходити з автобуса серцевий напад окраса міста оплатити проїзд

[41, 75].

Неправильно	Правильно
диву даєшся говорити невпопад прийшло на думку справа в тому мені повезло рахуватися з думкою далше буде в кінці кінців і так далше	не надивуєшся говорити не до ладу спало на думку річ у тім мені пощастило зважати на думку далі буде кінець кінцем і так далі

халатне ставлення тим не менше	недбале ставлення однак, проте
-----------------------------------	-----------------------------------

[41, 201].

Можемо резюмувати, що вивчення практичної стилістики в 5 – 9 класах, опанування основних мовних (мовленнєвих) норм інспірує загальну стилістичну ерудицію: поглиблює знання про стилі сучасної української мови та функціонування мовних одиниць; сприяє формуванню практичних умінь і навичок стилістично коректного використання мовних одиниць в усному та писемному мовленні, опанування загальномовних норм.

2.3. Актуалізація теоретичних знань і практичних навичок зі стилістики в 10 – 11 класах

У підручнику за 10 клас відповідно до чинної програми розглядаються такі теми зі стилістики і культури мовлення: суть та ознаки культури мовлення, види мовлення, поняття про колорити мовлення та колоритно-стильові різновиди мовлення, експресивно забарвлені різновиди літературної мови. Також подано загальне уявлення про стилістичну систему української мови, стилістичні засоби і прийоми та стилізацію. Ґрунтовно й системно проінтерпретовано стилістичні засоби фонетики, дається також тлумачення таких фоностилістичних феноменів, як звукопис, ритмомелодика, алітерація, асонанс. Лексична стилістика передбачає знання основних типів переносного слововживання (метафора, метонімія, синекдоха). Докладно висвітлено проблеми стилістичного потенціалу: синонімії, антонімії, омонімії і паронімії (перифрази, оксиморон, антитеза, каламбур, параномазія). Розглянуто лексику і з погляду стилістичної диференціації та на рівні творення стилістичних фігур, з'ясовано стилістичну роль активної і пасивної лексики та обмеженої лексики. Акцентовано на основних моментах лексичної норми. Ідеться також про стилістичне використання засобів словотвору. Перераховані теми головно стосуються стилістики ресурсів. Окрім того, ґрунтовно висвітлено основні текстознавчі категорії: поняття про текст, ознаки тексту, текстотвірні засоби.

Учні 10 класу також отримують теоретичні відомості про редагування та систему мовних норм.

Основне завдання стилістики в 10 – 11 класі – дати учням уявлення про специфіку функціонування мовних одиниць у різних сферах, а також підвести до рецепції експресивних можливостей різних мовленнєвих рівнів. Останнє базується на знаннях учнів про текст, його структуру, а також про типи мовлення. У підручниках для 11 класу за 2012 рік (автори– С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша) та 2018 рік (автор – О. Авраменко) передбачено узагальнення й систематизацію вивченого з морфології, синтаксису власне у стилістичному аспекті. Скажімо, вивчення розділу «Морфологічні засоби стилістики» передбачає опанування таких тем: стилістичне забарвлення граматичних понять і граматичних форм, стилістичні особливості форм іменника, стилістичні функції нестягнених форм прикметників, стилістична роль дієслівних категорій. У розділі «*Стилістика синтаксису*» увагу зосереджено на стилістичних функціях різних типів речень, стилістичній ролі порядку слів у реченні, стилістиці головних і другорядних членів речення, стилістиці складних речень та стилістиці речень з різними способами вираження чужого мовлення. Досить докладно розглядається проблема стилістики тексту. Зміст підручника також орієнтує на підвищення культури мовлення, осмислення мовних закономірностей, на оволодіння нормами української мови та вироблення індивідуального стилю мовлення на кращих взірцях художніх, публіцистичних і наукових текстів.

Оскільки «стилістика мови об'єднує в собі стилістичні засоби і стилістику мовлення, досліджує суспільне вживання цих засобів» (Л. Мацько), програма передбачає формування двох груп стилістичних умінь і навичок: «ті, що пов'язані із засвоєнням стилістично забарвлених засобів мови, й ті, що спрямовані на оволодіння стилістично диференційованим зв'язним мовленням. Перша група – це вироблення вміння бачити або помічати та оцінювати стилістично забарвлені мовні засоби, співвідносити їх із сферою вживання; друга – аналізувати, конструювати зв'язні тексти і

редагувати їх стиль» [Докл. про це див.: 71]. Сказане надзвичайно важливе в контексті підготовки до ЗНО/ НМТ.

У процесі оволодіння жанрово-стилістичними вміннями, різними типами мовлення, закономірностями функціонування мовних одиниць у текстах носії мови опановують комунікативну функцію тексту. Г. Онкович вважає, що це «базова закономірність засвоєння рідної мови, оскільки саме через спілкування людина ще в дуже ранньому віці опановує рідну мову, шліфує її в ситуаціях сімейної і соціальної комунікації». Зазначене спілкування «сприяє зміцненню культурної пам'яті мовного чуття», одночасно і навчанням, і саморозвитком визначають рівень розвитку мовної особистості. Текст – оптимальний засіб (як і форма) розвитку й удосконалення комунікативних умінь, навичок і здібностей учнів [Див.: 65]. Методично виправданим, гадаємо, є обґрунтування сучасними дослідниками «принципу навчання рідної мови і мовлення на текстовій основі». Цей принцип вичерпно, різноаспектно й надзвичайно вдало зреалізовано в нових підручниках [71, 35].

У новому підручнику чітко сформульовано основні вимоги до знань старшокласників, що стосуються стилістики загалом, знання функціональних стилів, описової стилістики, а також окремо представлено блок культури мовлення. Далі наводимо конспективний виклад вимог:

- розрізняти стилістику практичну і стилістику функціональну;
- з'ясовувати мовленнєву специфіку стилів, знати їхні підстили, жанри реалізації та притаманні лише їм мовні засоби;
- давати оцінку тексту (дискурсу) на предмет його змісту, форми, інтенції та лінгвального оформлення;
- добирати мовні засоби з урахуванням задуму, жанру і стилю;
- коригувати усне мовлення в процесі комунікації, беручи до уваги реакцію реципієнта;
- аналізувати текст на стилістичному рівні та в плані ортологічної вивіреності;

- добирати з періодики, спеціальної наукової літератури, художніх творів вірці різних функціональних стилів.

Лаконічно сформульовано й вимоги до морфологічних засобів стилістики та стилістичного синтаксису:

- кваліфікувати й характеризувати стилістичні ознаки самостійних і службових частин мови;
- редагувати помилки в написанні й використанні різних частин мови;
- аналізувати словосполучення й речення з погляду їхньої структури та комунікативного призначення;
- дотримуватися синтаксичних норм, доречно використовувати в усному й писемному мовленні словосполучення і речення різних типів;
- визначати стилістичні особливості синтаксичних одиниць.

Узагальненню й систематизації знань, особливо при підготовці до ЗНО/НМТ, сприяють такі рубрики, як *«Майстерня філолога»*, *«Уникайте помилок»*, *«До джерел знань»*, *«Назустріч тестуванню»*. Підвищенню культури мовлення та критичному оцінюванню помилок в усному і писемному мовленні головно допомагає рубрика *«Уникайте помилок»*, *«Правильно – неправильно»*, *«Антисуржик»* (вибірку зроблено зі шкільних підручників української мови).

Неправильно	Правильно
діючий закон	чинний закон
обезболуючий препарат	знеболювальний препарат
бувший студент	колишній студент
бажаючи виступати	охочі виступати
думки співпали	думки збіглися
співставити факти	зіставити факти
заклювати угоду	укладати угоду
миючий засіб	мийний засіб
міроприємства на наступний рік	заходи на наступний рік
лишнє питання	зайве питання
поступила пропозиція	надійшла пропозиція
прийти до згоди	дійти згоди
розділяти думку	поділяти думку
у якості консультанта	як консультант
слідуюче питання	наступне питання

[42, 22].

Неправильно	Правильно
вищий учбовий заклад (вуз) залишати в спокої дякуючи допомозі терпіти поразку вантаж обов'язків до цих пір	вищий навчальний заклад (ВНЗ) давати спокій завдяки допомозі зазнавати поразки тягар обов'язків досі, дотепер, донині

[42, 170].

Неправильно	Правильно
згідно вимог, згідно до вимог відповідно наказу, відповідно з наказом вищий мене	діяти згідно з вимогами діяти відповідно до наказу, вищий за мене

[43, 82].

Неправильно	Правильно
вибачте нас внести в порядок денний доглядати за тваринами докласти зусилля докоряти мене дякувати батьків завдати збитки запобігати забруднення заслуговувати уваги милуватися з краєвиду наглядати над законністю повідомляти мені турбуватися за дітей	вибачте нам внести до порядку денного доглядати тварин докласти зусиль докоряти мені дякувати батькам завдати збитків запобігати забрудненню заслуговувати на увагу милуватися краєвидом наглядати за законністю повідомляти мене турбуватися про дітей

[43, 82].

Неправильно	Правильно
задаватися метою заклювати договір згідно плану терпіти поразку вантаж обов'язків залишати в спокої аби не так кидатися в око поступлення коштів	ставити на меті (за мету) укладати договір згідно з планом зазнавати поразки тягар обов'язків давати спокій аж ніяк!, де там! впадати в око (очі) надходження коштів

[43, 142].

Корисними в плані закріплення редакторських навичок є й різнотипні тренувальні вправи.

1. Відредагуйте речення

1. Я тепер дивлюся на все другими очима.
2. У другий раз будеш розумнішим.
3. В якій годині починається урок?
4. Ви не скажете, котре сьогодні число?
5. Це моя сама ближча подруга.
6. Я можу відповісти на любе питання.
7. Дякую вас за інформацію [88, 120].

Вправа 375.

II. Перевірте, чи правильно ви відредагували речення. Прокоментуйте, у якому з речень не помічено помилки і чому.

1. Грізно поблискуючи шаблею, вершник рвався уперед.
2. Читаючи кіноповість О. Довженка «Поема про море», я пригадав випадок із власного життя.
3. Спершись на лікті, хлопець легше пересувався.
4. Деревя, одягнені в легеньку одіж, облились делікатним рожевим світлом
5. Побачивши схвильовану матір, хлопця розгубився.
6. Зустрівши однолітків, Дмитрик повеселішав.

Отже, у шкільних підручниках, особливо в підручниках для 10 та 11 класу, достатньо повно висвітлено теоретичні й практичні аспекти стилістики, культури мовлення та загального лінгвістичного текстознавства. Добре дібрано рубрики, що допомагають актуалізувати та систематизувати набуті знання, закріпити практичні навички. Більшість вправ прямо чи опосередковано вписуються в загальну парадигму підготовки до зовнішніх атестацій. Вивчення практичної стилістики має на меті вдосконалити практичні вміння та навички в процесі використанні слів і словоформ, у побудові словосполучень, речень і тексту відповідно до окресленої стилістичної стратегії та крізь призму ортологічних засад.

РОЗДІЛ III. АВТОРСЬКА ПРОЕКТНА ТЕХНОЛОГІЯ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ СТИЛІСТИКИ Й КУЛЬТУРИ МОВИ» З ЕКСТРАПОЛЯЦІЄЮ НА ЗНО / НМТ

Нові форми навчання, особливі умови, в яких останні чотири працюють українські школи, часто – віддалений освітній формат потребують педагогічної та методичної корекції підходів до актуалізації знань і навичок, що на перший план виводить активізацію саме самостійної діяльності школярів, абітурієнтів, студентів. Особливий часпотребує нових прийомів і методів, змістової корекції та урізноманітнення завдань з урахуванням індивідуальних особливостей усіх, хто студіює. Вимоги, що ставляться до випускників загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, за умов модернізації освіти досить високі, що спонукає молодь критично й творчо мислити, а головне – застосовувати знання й уміння на практиці, щоб успішно перейти вступний поріг ЗНО та НМТ.

Великий корпус навчальної та довідкової літератури спрямовано на допомогу старшокласникам та абітурієнтам у підготовці до різних форм контролю знань, зокрема до складання зовнішніх незалежних атестацій з української мови (обов'язково) та літератури (на вибір). За останні роки з'явилася велика кількість різноформатних посібників, довідників, збірників тестів, типових тестових завдань, що навіть претендували на статус універсальних видань. Однак критичний огляд згаданих видань дає підстави для узагальнення, що більшість із них не завжди відповідають шкільній програмі, що більше – програмі ЗНО / НМТ, переобтяжені теоретичним матеріалом, який до того ж надто ускладнений або, навпаки, спрощений, схематизований, спримітизований. Перегляду потребують і самі тестові завдання (і з різних розділів мови, і комплексні), у яких трапляються фактичні помилки, різночитання і різнотлумачення, підходять дві або й більше відповідей, а про це не йдеться в умові. Не варто також вводити і ті моменти, які в мовознавчій науці розглядаються як дискусійні, не до кінця внормовані, усталені. Оскільки нашою метою є випрацювання певної

методичної (частково навіть – методологічної) моделі підготовки до ЗНО / НМТ із розділу «Практична стилістика й ортологія (культура мови)», пропонуємо власну систему, яка включає такі основні моменти: 1) стислий виклад теоретичного матеріалу 2) виклад у формі таблиці (таблиць) або схем, що передбачає актуалізацію опорних моментів мікротеми; 3) низку різнотипних тестових завдань (здебільшого закритої форми), що максимально наближені до формату ЗНО / НМТ. Оскільки запропонована модель ще не пройшла достатньої апробації, то можемо вважати її лише початковим етапом формування загальної компетентності учнів у контексті підготовки до зовнішніх атестацій. Виклад теоретичного матеріалу, опорні таблиці і схеми та тестові завдання відповідають Програмі зовнішнього незалежного оцінювання з української мови і літератури, затвердженій Міністерством освіти і науки.

3.1. Актуалізація знань з теми «Стилістика» та «Основні функціональні стилі сучасної української мови»

При повторенні теми «Стилістика» необхідно звернути увагу на такі моменти: стилістика як розділ мовознавства, предмет стилістики, види стилістики, поняття стилю, сутність мовного стилю, функціональний стиль, основні функціональні стилі сучасної української мови, стисла характеристика функціональних стилів. Осібно варто розглянути практичну стилістику як один із найбільш важливих розділів стилістики в аспекті формування ортологічних умінь і навичок та початкового редакторського досвіду й грамотного текстотворення. Далі конспективно викладаємо суть засадничих теоретичних моментів, що допоможуть актуалізувати знання базової теми, та різнотипні тести, що сприятимуть закріпленню навичок на практиці. Особливу увагу зосереджуємо на зв'язку теоретичної стилістики зі стилістикою практичною, з якою якнайтісніше взаємодіє ортологія (а не з класичними розділами науки про мову з їхніми рівнями та одиницями, що стосуються мови як системи систем, а не мовлення у його динаміці,

швидкозмінності та варіантності й потенційній варіативності). На жаль, у шкільній практиці дихотомія **мова – мовлення** не акцентується.

Стилістика – розділ мовознавства, який вивчає виражальні засоби мови та їх функції в мовленні залежно від мети висловлювання та мовленнєвої ситуації. Можна навести й докладніше визначення стилістики. «**Стилістика** – лінгвістична наука і навчальна дисципліна, що досліджує і вивчає стилістичну систему мови: стилі й підстили мови та мовлення, жанрові й індивідуальні стилі, стилістичні засоби» [53, 450]. «**Стилістика** (від лат. *stilus, stylos* – гостра паличка для письма, манера письма) – галузь лінгвістики, що вивчає принципи використання різнорівневих мовних засобів, спрямованих на досягнення певного прагматичного результату залежно від особливостей сфери спілкування» [73, 693]. Коли ми говоримо про певний прагматичний результат, то маємо на увазі саме культуромовний аспект в якнайширшому розумінні. У такому ж розрізі цю проблему розглядає й автор щойно наведеної дефініції О. Селіванова.

О. Авраменко визначення стилістики екстраполює на шкільну практику навчання української мови, наголошуючи передовсім на комунікативних ознаках культури мовлення, що вельми актуально в розрізі комплексної підготовки до ЗНО/НМТ. «**Стилістика** – розділ науки про мову, який вивчає виражальні засоби мови, такі якості мовлення, як точність, логічність, образність; це наука про функціонування й використання мови» [1, 10]. Вказує відомий автор найбільш популярних видань з підготовки до зовнішніх атестацій і на місце стилістики в системі основних розділів лінгвістики та на її комплементарність. «**Стилістика** тісно пов'язана з фонетикою, орфоепією, лексикологією, фразеологією, словотвором, морфологією й синтаксисом, орфографією й пунктуацією, оскільки саме вона визначає доцільність і вмотивованість використання мовних засобів у різних сферах, ситуаціях і формах спілкування» [1, 10]. У найпростішому сенсі, **стилістика** – розділ мовознавства, що вивчає стилі мовлення та доречність використання слів, словосполучень, речень у тих чи тих стилях мовлення та / або стильових

різновидах. На закріплення пропонуємо систему тренувальних та контрольних тестових завдань.

1. У котрому рядку (рядках) словосполучення має стильове забарвлення публіцистичного стилю?
 - А гібридна війна;
 - Б збрити бабло;
 - В день до прийдешнього;
 - Г неформальна зустріч.
2. У котрому рядку словосполучення мають стильове забарвлення публіцистичного стилю?
 - А розвиток демократії; економічна криза; права людини; зібрання опозиціонерів; політична тусовка;
 - Б депутатський корпус; правоохоронні органи; дійти консенсусу; силові структури; громадянська злагода;
 - В тіньова економіка; виконавча влада; вісь симетрії; протест виборців; правдомовність ЗМІ;
 - Г політизація суспільства; спосіб доведення теореми; національна самоідентифікація; пресконференція з участю журналістів; засоби масової інформації [87, 329].
3. У котрому рядку (рядках) вислів має стильове забарвлення наукового стилю?
 - А когнітивний дисонанс;
 - Б емпіричний досвід;
 - В політична тусовка;
 - Г політична криза.
4. У котрому рядку всі словосполучення мають стильове забарвлення наукового стилю?
 - А тверде кристалічне тіло; окиси азоту; осадові породи; невисокі дерева;
 - Б діалектна лексика; складнопідрядне речення; правопис складних слів; п'ятиокис азоту;
 - В епідемія грипу; продуктивні сили; доба феодалізму; юрський період;
 - Г накреслити коло; незграбність у рухах; катеті гіпотенуза; аналіз і синтез [87, 329].
5. У котрому рядку (рядках) словосполучення має стильове забарвлення офіційно-ділового стилю?
 - А ухвалити закон;
 - Б міжнародна співпраця;
 - В судові дебати;
 - В адвокатське бюро.
6. У котрому рядку (рядках) вислів має стилістичне забарвлення художнього стилю?
 - А сміються, плачуть солов'ї;

- Б вечір пахне м'ятою;
- В цивілізаційний злам;
- Г любіть Україну у сні й наяву.

7. У котрому рядку вислів має стилістичне забарвлення художнього стилю?

- А З-за обрію пишно вставало сонце;
- Б Небо розколювалось від грому;
- В Лихо моє чубатеє, ніхто мене не сватає;
- Г Прийшли одвідать, щоб дали пообідать [87,330].

8. У котрому рядку (рядках) правильно вказано ознаки розмовного стилю?

- А невимушеність;
- Б точність;
- В адекватність;
- Г спонтанність.

9. У котрому рядку правильно вказано стильові ознаки наукового стилю?

- А емоційність;
- Б документальність;
- В поняттєвість і предметність;
- Г образність.

10. У котрому рядку правильно вказано стильові ознаки публіцистичного стилю?

- А стандартизованість;
- Б предметність;
- В переконливість;
- Г аргументованість.

Отже, системне повторення азів теоретичної стилістики слугує своєрідною і методично коректною пропедевтикою для актуалізації знань, навичок і компетентностей з практичної стилістики та ортології. Зрештою, ортологія і є своєрідною теоретичною базою практичної стилістики, позаяк теоретично верифікує нормативність та варіанти в межах нормативності з урахуванням низки екстралінгвальних чинників.

3.2. Практична стилістика та культура мови (мовлення)

крізь призму вимог ЗНО / НМТ

Практична стилістика дуже близька до культури мови. Мовленнєва діяльність, яка зумовлена потребами суспільства, становить основу мовлення. Учасники зовнішніх атестацій мають мати загальне уявлення про спілкування

і мовлення, види мовленнєвої діяльності, форми мовлення, правила спілкування, вимоги до мовлення. Це передбачено програмою зовнішнього незалежного оцінювання та / чи мультипредметного тесту. Важливо наголосити на суті мовлення, його зв'язку зі спілкуванням, найпоширенішими формами спілкування, а також на комунікативних ознаках мовлення крізь призму загальних ортологічних засад.

Мовлення – це об'єктивний прояв мови, реалізація мовної системи конкретною особою в певній комунікативній ситуації. Звуковою реалізацією мовлення є **спілкування** – обмін інформацією, уміння передавати її однією людиною іншій. Найпоширенішими формами спілкування є монолог і діалог, що зумовлює наявність реального чи уявного слухача як обов'язкового учасника. Мовлення охоплює процес говоріння та сприйняття інформації. Результатом процесу говоріння є текст (усний чи письмовий), оформлений на основі законів певної мови та відповідно до її норм. При творенні тексту висловлювання слід пам'ятати комунікативні ознаки мовлення, які окреслюють і підносять загальну культуру мовця. Це:

Правильність і чистота	вимагає повного дотримання норм літературної мови
Точність	спонукає мовців добирати лексику і будувати речення так, аби найточніше передати зміст висловлювання
Змістовність	передбачає продумування тексту до дрібниць: головну думку розкривати повно, повідомляти про відоме, уникати зайвого
Логічність	це систематизація текстового матеріалу згідно з планом, виділення в тексті мікротем, «даного» і «нового», установлення смислових зв'язків між словами, реченнями і частинами тексту
Доречність	обмежує мовні засоби з огляду на обставини спілкування, учасників комунікативного акту та види мовленнєвої діяльності
Виразність	окреслює вимоги до техніки мовлення, до свідомого і послідовного нормування усного і писемного мовлення, правильної будови речення і висловлювання загалом
Образність і лексичне багатство	визначають різноманітність і самобутність висловлювання, що позитивно впливає на адресата мовлення

Важливо актуалізувати основні вимоги до культури мовлення

(Подаємо в таблиці)

Яким повинно бути мовлення	Основні рекомендації
Послідовним	Говоріть зв'язно, послідовно, без «стрибків думок», бажано за планом, говоріть за ним системно, логічно
Багатим	Користуйтеся різними, добре вам зрозумілими мовними засобами, уникайте повторень, одноманітності засобів
Точним	Відбирайте слова і речення, які б найточніше передавали ваші думки
Правильним	Дотримуйтесь відомих вам мовних норм
Доцільним	Обирайте потрібний стиль мовлення, враховуйте адресат і умови мовлення
Виразним	Добирайте слова і речення, які яскраво, емоційно можуть впливати на адресата мовлення

Досконале знання норм літературної мови, свідоме дотримання та майстерне використання їх у мовленні визначає культуру мовлення, тобто становить мету і суть ортології. У навчально-методичній літературі, адресованій учителям ЗЗСО, дається визначення культури мови як особливої мовознавчої галузі, що досліджує нормативність мови (мовлення), виробляє та шліфує правила вимови, наголошування, адекватного й релевантного слововживання та лексичної валентності, формує у мовців уміння й навички дотримання мовних норм. У широкому розумінні ортологія керує ерудицією, і світоглядом людини, і культурою мислення, і технікою мовлення, проте найперше передбачає ґрунтовне й системне знання літературної мови і її нормативної бази. У багатьох визначеннях ортології якраз ідеться про систему вимог. «Культура мовлення— система вимог щодо вживання мови в мовленнєвій (усній чи писемній) діяльності; загальноприйнятий мовний і мовленнєвий етикет (правила ввічливості)» [28, 345]. Тут постає проблема норми, володіння якою й інспірує рівень загальної культури мовлення людини. Норма літературної мови — це сукупність взірцевих на певному історичному етапі мовних засобів, що закріпилися в суспільному спілкуванні. Розрізняють такі типи норм (у таблиці).

Норми	Об'єкт вивчення	Приклади
Орфоепічні	правильна вимова звуків, звукосполучень у мовному потоці та наголошування	вокзал [вогзал], нігті [н'іхт'і], зшиток [ш:иток], звітуєшся [зв'ітуєс':а], на смужці [на смуж'ц'і]; вИпадок,

	слів	ненАвисть, серЕдина, ознАка, новИй, фаховИЙ, одинАдцять, ідемО.
Лексичні	правильне слововживання, поєднання слів за змістом у словосполученні, реченні	навчальний заклад, численний захід, думки збігаються, зіставляти факти, наступне питання, прийдешній рік
Граматичні	правильне вживання граматичних форм слів, правильна побудова словосполучень, речень	службовець, комплектувальник, продавчиня, відпочивальник, вступник, довілля, командувач армії, керівник відділу; на ваш погляд, у службових справах, зі службового обов'язку, згідно з наказом, відповідно до постанови, через недбалість, заступник директора з навчально-методичної роботи, вишивати по шовку
Стилістичні	уживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення	брати участь, обіймати посаду, чинне законодавство, прошу Вас, дякую Вам, повідомити Вас (офіційно-діловий стиль)
Орфографічні	передавання звукової мови на письмі	дорога, небо, казашин, невістчин, дзвінок, черговий, кишень, левада, Андріївський узвіз
Пунктуаційні	уживання розділових знаків	І тополь чарівна окраса, І Славути стрімка течія – Це священна земля Тараса Батьківщина твоя і моя (Д. Луценко)

[Див. про це:28, 349].

На закріплення пропонуємо систему тестових завдань з вибором однієї та багатьох правильних відповідей та завдання на відповідність.

1. Правильне твердження сформульовано в рядку (рядках):

А норма літературної мови – це відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує різноманітні сфери суспільної діяльності людей;

Б норма літературної мови – це сукупність взірцевих на певному історичному етапі мовних засобів, що закріпилися в суспільному спілкуванні;

В норма літературної мови – це функціональний різновид літературної мови, що обслуговує сферу і потреби науки;

Г норма літературної мови – це сукупність мовних одиниць різних рівнів, поєднаних у дискурс чи мінідискурс за правилами, прийнятними в суспільстві, що користуються цією мовою.

2. У котрому рядку подане тлумачення стосується культури мови (мовлення)?

А дотримання норм літературної мови;

Б вміння користуватися виражальними засобами мови у різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту мовлення;

В мовне чуття;

Гмовлення характеризується такими комунікативними якостями, як-от: правильність, чистота, точність, логічність тощо.

3. У котрому рядку правильно вказано ознаки нормативного мовлення?

- А відповідає системі мови;
- Б не суперечить законам мови;
- В не допускає стилістичного дисонансу;
- Г не допускає змішування норм кількох мов.

4. У котрому рядку подане тлумачення стосується суржику в мові?

- А мішанина двох (кількох) мов;
- Б зерно та мука низького сорту;
- В мовний покрив;
- Г елементи двох (кількох) мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови.

5. Правильну вимову звуків, звукосполучень у мовному потоці встановлюють

- А лексичні норми;
- Б граматичні норми;
- В орфоепічні норми;
- Г орфографічні норми.

6. Уживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення передбачають

- А орфоепічні норми;
- Б стилістичні норми;
- В лексичні норми;
- Г граматичні норми.

7. Правильне вживання граматичних форм слів, правильну будову словосполучень та речень визначають

- А стилістичні норми;
- Б граматичні норми;
- В лексичні норми;
- Г орфоепічні норми.

8. Лексичну норму не порушено в словосполученні

- А прийняти участь;
- Б рішення задачі;
- В стати в нагоді;
- Г вважати недійсним.

9. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

Думка й тіло зливались в одне _____ ціле, і знайомі остогидлі дома повітового міста, і люди, і весь неосяжний невідомий світ _____ (За Б. Антоненком-Давидовичем).

- А гармонічне, виглядали, кращими
- Б гармонічне, казались, кращими
- В гармонійне, ввижались, самими кращими
- Г гармонічне, вбачалися, найкращими
- Д гармонійне, видавались, кращими [14, 56].

3.3. Основні типи мовленнєвих помилок

Уже в попередніх розділах роботи йшлося про те, що норма – це сукупність найпридатніших (правильних, коректних, кращих, оптимальних) для обслуговування суспільних потреб різнорівневих засобів мови, яка «виникає як результат добору мовних елементів з існуючих, наявних, утворюваних знову чи навіть узятих із пасивного запасу минулого» [Більше про це див.: 48, 4]. Нормативним, на думку відомих лінгвістів і фахівців у царині стилістики і культури мови (мовлення) Б. Антоненка-Давидовича, О. Пономаріва, І. Фаріон, С. Караванського, О. Сербенської, І. Вихованця, Л. Мацько, О. Мацько, О. Сидоренко, М. Пилинського, Л. Масенко, Я. Радевича-Винницького, І. Кочан, О. Микитюк, Т. Берези, – вважається мовлення, що відповідає системі мови, не суперечить її законам (або брутально не заперечує їх, як у часи колоніального лінгвотерору, коли українська мова зазнавала тотальних і кривавих чисток з репресіями та вбивствами її захисників). У нормативному мовленні варіант норми має нові семантико-стилістичні можливості, увиразнює, уточнює контекст, привносить додаткову інформацію та має можливість розвивати конотативний потенціал. Нормативне мовлення не допускає стилістичних і стильових дисонансів, у ньому доречно обґрунтовані форми з іншого стилю чи інших стилів. У мовленні, у якому дотримано ортологічних параметрів, неприпустимим є змішування норм різних мов під впливом білінгвальних мовних практик чи лінгвополітичних реалій. На практиці, наголошуємо, мовна норма розрізняється на рівні вимови, наголошування, лексики, фразеології, граматики, стилістики. Опанування культуромовної скарбниці рідної мови – путівець до вироблення мовного чуття, плекання гармонійної мовної особистості. Зрештою, як зазначає О. Курило, «те чуття мови стає у великій

пригоді тоді, коли думка, ширшаючи, ідучи вглиб, вимагає нових висловів, коли треба знайти зв'язок між конкретним і абстрактним значенням окремих слів і цілих зворотів, словом, коли треба творити мову» [50, 5].

У нашій роботі в окремий підрозділ не виділяємо вимовні та орфоепічні норми, оскільки в підсумкових атестаціях вони представлені спорадично, за винятком тестових завдань, що мають на меті перевірити рівень сформованості акцентуаційних компетентностей. Насамперед важливо пригадати випадки доречного й нормативного вживання **Г**, щоб запобігти її помилковому використанню (відразу ж зазначимо, що тестових завдань обмаль) [98, 9]. При повторенні тем з фонетики крізь призму ортології акцентуємо на засобах милозвучності (або евфонії), повторюємо позиційні чергування **з/із/ зі/зо, у/ в/ув/уві, і/й, між/межи, під/під** та ін., хоча програма ЗНО /НМТ передбачає лише евфонійні чергування прийменників **в/ у/ ув/уві** (й аналогічних префіксів), а також сполучників **і/й**. Необхідно при повторенні наголосити на тому, що евфонічність – якість усного мовлення, яка виявляється в його плавності, мелодійності, інтонаційній виразності та відсутності звукосполучень (збігу звуків), які були б неприємні для слуху. На закріплення пропонуємо систему тестових завдань, позаяк дотримання законів (закономірностей і відповідних тенденцій) зараз належить до вагомих ортологічних приписів сучасної української мови.

1. Прийменник у на місці пропуску слід уживати в усіх словах рядка

- А** висновок ... статті, експонат ... музеї, птах ... небі, участь ... форумі
Б поїхати ... відрядження, наймиліше ... світі, покласти ... узголів'я, здали ... архів
В побувати ... Львові, квітник ... саду, залишиться ... спогадах, купити ... аптеці
Г вишня ... цвіту, мешкала ... Індії, оселя ... рушниках, віра ... безсмертя
Д перебував ... Ватикані, запевнили ... добросусідстві, приведення ... відповідність, заявити ... відповідь [98, 35].

2. Прочитайте уривок.

Людина велична (1) своїх крайнощах: (2) мистецтві, коханні, самопожертві, (3) відданості і (4) егоїзмі. (5)се ж світу найчастіше не вистачає саме золоті середини.

Літеру у слід писати на місці всіх цифр, окрім

А 1 Б 2 В 3 Г 4 Д 5 [98, 35].

3. Букву **в** треба писати на місці обох пропусків рядка

А ..мова (домовленість, угода, договір), ..мова (вимога, пропозиція)

Б ..лада (керівні органи), ..лада (право керувати кимось або чимось)

В ..права (спеціальне завдання), ..права (адміністративна установа)

Г ...ступ (початок навчання в університеті), ..ступ (виїмка, що нагадує сходинку)

Д ..клад (грошова сума, внесена до банку), ..клад (порядок, заведений у родині) [98, 36].

4. Літеру **у** на місці всіх пропусків треба писати в рядку

А ..війшли до хати, переконана ... цьому

Б ... свободу віримо, прочитала ... афіші

В зайшла ..ранці, пішли ... світлицю

Г була ... Сваляві, дивився ... віконечко

Д приходила ... формі, квіти ... руках [98, 36].

5. Правил чергування **і –й** дотримано в рядку

А дощ і сніг, місяць і зорі

Б помідори і огірки, діти і онуки

В світло і темрява, згадав і приніс

Г світло і темрява, згадав й приніс

Д високий й стрункий, вгору і вниз [13, 50].

6. Літеру **в** на місці пропуску треба писати в рядку

А описано ... творі, портрет ... рамці

Б зайти ... інстаграм, бути ... формі

В квіти ... вазі, купити ... магазині

Г читати ... голос, побувала ... Сваляві

Д плаття ... шафі, зустрілися ... автобусі [103, 55].

Наголос входить до поняття акцентуаційної норми, яку лінгвісти вважають фонетико-орфоепічною піднормою. Учні та абітурієнтів важливо підвести до проблеми наголошування з урахуванням системи наголосу та з огляду на певні акцентні типи різних частин мови і його функційно-практичні характеристики, оскільки наголос розмежовує лексичні й граматичні значення слова. Аби не заплутатися у великій кількості складних у наголошуванні слів, варто випрацювати декілька дієвих підходів (своєрідних лайфхаків). До прикладу, згрупувати за частинами мови чи за місцем наголосу у слові (перший склад, другий склад, третій склад і далі), наголос у складних словах

на кшталт *спИна, чорнОзем, чорнОслив, рукОпис, перЕкис, водопрОвід, одноразОвий, піцЕрія, чарівнИй, пЕкарський, вИплата, вирАзний, кАмбала, шовкОвий, зрУчний, кОсий, симетІя, добУток, промІжок, Олень* тощо.

Доброю підмогою в опануванні українського наголосу можуть бути дотепно-кумедні мнемоніки: *вантажІвка–дІвка, нАчинка – мАчанка, напІй – бабІй, дОнька – долОнька, обрАнець – брАнець*. Варто дати й слова з подвійним наголосом: *зернО – зЕрно, веснЯний – веснянИй, прОстий – простИй, зокрЕма – зокремА, дОговір – договІр, зазвИчай – зазвичАй*. Останнім часом практикують у форматі НМТ практикують тестові завдання алгоритмічного характеру, що за умови знання правильного наголошування хоча б третини слів можна змодельовати правильну відповідь шляхом відкидання зайвих. Пропонують і завдання класичного формату.

1. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

(1)Подруга розповідала, що в дитинстві (2) ненавиділа, (3)навчання, але коли зрозуміла, як перетворювати (4)дециметри в (5)міліметри і як шукати (6)добуток двох чисел, почала цікавитися математикою і навіть придбала (7)новий (8)довідник.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних у всіх словах, позначених цифрами

А 1, 3, 4 **Б** 2, 5, 7 **В** 6, 7, 8 **Г** 3, 5, 8 [103, 9].

2. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

(1)Черговий (2)шофер їхав у (3)вантажівці із (4)заіржавілім (5)причепом, поглядав у (6)люстро і мріяв, що доїде до СТО, поміняє (7)колесо, з'їсть (8)курятину, вип'є гарячий (9)напій з термоса, а потім нарешті відвезе (10)оленя в зоопарк.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних в усіх словах, позначених цифрами

А 1, 2, 3, 9

Б 2, 3, 4, 5

В 6, 7, 8, 9, 10

Г 1, 2, 3, 4 [15, 10].

3. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

Кожному (1)дано від природи якісь здібності: хтось пише хороші (2)вірші, хтось вправний у музичній (3)царині, комусь легко вдається переконливо (4)донести інформацію широкому загалові й (5)повести його за собою, а я відкрив свою (6)піцерію і (7)разом зі своєю (8)дочкою частую відвідувачів шедеврами італійської (9)кулінарії.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних в усіх словах, позначених цифрами

А 1, 4, 5, 6

Б 3, 6, 8, 9

В 1, 2, 7, 8

Г 1, 3, 6, 9 [15, 20].

4. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

(1)Вітчим купив (2)чотирнадцятого (3)листопада (4)буриштинове намисто з (5)каталогу за (6)ринковою ціною (7)сімдесят гривень, відірвав (8)цінник, загорнув у (9)фольгу і подарував прийомній (10)доньці.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних в усіх словах, позначених цифрами

А 1, 2, 8, 10

Б 1, 2, 4, 6

В 3, 4, 6, 10

Г 2, 4, 9, 10 [15, 31].

5. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

Психологиня, (1)донька моєї (2)подруги, пообіцяла (3)принести (4)черговий (5)фаховий журнал, де зробила (6)позначки щодо цікавих (7)випадків (8)підліткових (9)уподобань.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних в усіх словах, позначених цифрами

А 1, 4, 6, 9

Б 2, 3, 5, 7

В 1, 3, 5, 9

Г 2, 4, 6, 8 [15, 46].

6. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

Відкриття фестивалю вирішили (1)перенести на (2)одинадцять(3)листопада. У заході братимуть участь найкращі майстри (4)кулінарії, вони запропонують (5)новий погляд на мистецтво приготування страв, продемонструють високий (6)фаховий півень.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних у всіх словах, позначених цифрами

А 1, 4, 6

Б 1, 3, 6

В 2, 5, 6

Г 2, 3, 4 [8, 4].

7. На перший склад падає наголос в обох словах рядка

А перекис, оцет

Б олень, донька

В розпірка, фартух

Г дрова, проміжок [8, 28].

8. На другий склад падає наголос в усіх словах рядка

А близький, бородавка, випадок

Б босоніж, боязнь, бурштиновий

В вантажівка, видання, дичавіти

Г визвольний, вітчим, виразний [8, 44].

9. Правильно виділено букви на позначення наголошених голосних в усіх словах рядка

А дано завдання, доведи до зубожіння

Б кроїти фартух, віднести в гуртожиток

В відвези дочку, начинка з курятини

Г закінчити діалог, новав вантажівка [8, 84].

10. Правильно виділені букви на позначення наголошених голосних у всіх словах, **ОКРІМ**

А курятина у фользі, кроїти фартух

Б український літопис, добові витрати

В заіржавіле свердло, привезти разом

Г чергове уподобання, піала з піцерї [15, 4].

3.4.Актуалізація лексичних компетентностей і навичок та формування стійкого ортологічного канону

Вивчаючи лексикологію, зокрема типи лексичних значень, учні 5 і 6 класу отримують уявлення про полісемію, а також про розвиток багатозначності та формування конотативних прирощень у слові. Варто також звернути увагу на стилістичну роль синонімів, антонімів, омонімів і паронімів. Скажімо, більше часу приділити з'ясуванню суті контекстуальних синонімів і контекстуальних антонімів, нагадати, що саме синоніми є основою для перифразів та евфемізмів. На основі антонімії творяться такі пластичні фігури, як оксиморон, антитеза, енантіосемія. Омоніми й пароніми слугують вихідним моментом творення дотепних каламбурів і парономазів. Докладного витлумачення потребує і лексика з погляду стилістичної диференціації. Треба нагадати, що вона поділяється на дві великі групи: стилістично нейтральну й стилістично забарвлену, акцентувати на тому, що стилістично забарвлена лексика співвідноситься з одним, а часто навіть з декількома функціональними стилями. Необхідно також розглянути специфічну групу емоційно-

експресивної лексики, що відіграє провідну роль у текстах художнього та публіцистичного стилю. Від емоційно-експресивної лексики треба відрізняти стилістично марковану (діалектизми, арготизми, терміни, сленгізми). У стилістичному ракурсі також необхідно розглядати пасивну лексику, особливо авторські неологізми (оказіоналізми).

1. У котрому реченні виділені слова мають стилістичне забарвлення?

АБлагословен той день.

БУ кінці вулиці височіла триповерхова кам'яниця.

ВЗа кермо сів офіцер.

ГХлопець виключно розсівся за партою.

2. У котрому реченні виділені слова мають стилістичне забарвлення?

АУ світлицю ввійшли прошаки з чолобитною.

БПодорожній жадібно – з відра – хлебтав воду.

ВЛошаки, гасаючи, витолочили увесь луг.

ГПереговори мали конструктивний характер.

3. У котрому реченні виділені слова мають стилістичне забарвлення?

АСеред клітин зустрічаються і такі, що не мають постійної форми.

БТак люди виходили усенькою громадою просити... (Марко Вовчок).

ВСвої ж добрі люди, попусти їм, до маслака обгризуть (М. Стельмах).

ГАвтострада проходила мимо великих міст.

4. У котрому реченні виділені слова мають стилістичне забарвлення?

АОлена задумано дивилася на течію ріки.

БДівчата ніяк не могли припинити свої теревені.

ВБухгалтерські операції можуть виконувати працівники будь-якого структурного підрозділу банку.

ГНедосвідчений водій може розгубитися на швидкісній трасі.

5. У котрому реченні виділені слова мають стилістичне забарвлення?

АХоч не хотілося, та довелося взятися за цю марудну роботу.

БНа роботу запрошується менеджер з персоналу.

ВЗа містом розпочали будівництво об'їзної дороги.

ГЛистоноша добре знав усі вулиці у своєму районі.

Стилістично маркована лексика та слова обмеженого використання передбачають не лише знання їхньої специфіки, а й контекстуальності зумовленості, що часто призводить до порушень лексичної норми, яка, зауважуємо, є центральною проблемою ортології, оскільки лексичні девіації належать до найбільш частотних. Тому робота над лексикою та шліфуванням

лексичних норм – одна з центральних проблем культури мови. Вельми важлива вона і в аспекті підготовки до зовнішніх незалежних атестацій.

У найбільш загальному сенсі, лексичні помилки – це недоліки мовлення (усного й писемного), пов'язані з ненормативним, тобто не відповідним нормам літературної мови, контекстно не вмотивованим, недоречним використанням слів і фразеологізмів. У сучасній ортології нараховують до десяти основних типів порушення лексичної норми. Це **тавтологія, плеоназм, калькування (зазвичай з російської мови), використання росіянізмів та суржикових форм, різні випадки багатослів'я, уживання слів у не властивому їм значенні, неврахування лексичної сполучуваності, сплутування паронімів, стилістичні дисонанси, анахронізми (уживання слів, що позначають реалії, не властиві зображуваній епосі).**

Лексичну помилку, наголошуємо, здебільшого можна помітити лише в контексті, беручи до уваги лексичні значення слів, можливості їхнього поєднання, їхню відповідність стилю, жанру, настрою тексту, зображуваному матеріалу тощо. Осібно тут розглядаємо суржикові слова та форми, росіянізми та недолугі кальки: *багатообіцяючий, бархатки, безрозсудний, бліни, блюдо, ботинки, брусні́ка, бутилка, в кінці кінців, веснушки, вилка, волоси, газови́чик, георгі́ни, гов'я́дина, голубі́ка, грузова машина, доказувати, емоціо́нальний, жарити, жарко́є, жолудок, залі́зна дорога, зрачки, кане́шно, каплі, карта́вий, клубні́ка, клю́ква, ковйор, ко́мната, ко́фе, коше́льок, кри́зис, крова́ть, кру́жка, кувши́н, лодка, луна́тик, матра́с, ме́х, міропри́ємство, мусор, наволо́чка, налі́чка, наобо́рот, насто́ящий, ножни́ці, носки, о́браз житт́я, оді́яло, озно́б, остано́вка, отві́ю́ртка, отравити́ся, оборо́т, остро́жно, отпу́ск, очере́дь, очки, пепельни́й, пере́крі́сток, піо́ни, пиро́жне, позво́ночник, получа́ється, пра́цюючий, при́цеп, прости́ня, ро́за, риба́к, руба́шка, сві́тр, скво́зняк, ску́ла, скула́сте лице́, сли́вочне масло́, се́мочки, сімьорка́, слухи́, стака́н, сті́рати, сто́їти, стро́йка, сту́л, су́тки, тезис, ті́па, трені́ровка, тря́пка,*

ужас, упасти духом, утюг, учбовий, учебка, фонарик, форточка, чулки, чеснок, челюсті, щотчиктощо.

О. Сербенська дефініціює суржик як вульгаризований різновид мовлення, що виник у висліді штучного об'єднання елементів різних мов (найчастіше це інтерферентний вплив російського мовлення), засвідчуючи деградацію та винародовлення суспільства саме на мовному ґрунті. Письменник Ю. Винничук розглядає цей мовний покруч як «метафізичну модель духовних бомжів», у візії Ю. Андруховича, суржик – «кровозмісне дитя білінгвізму» [Більше про це див.: 60, 114].

Ю. Дворецька, авторка популярного видання «Помилкаріум. Моя українська правильна та вишукана», причини такого масового мовного невігластва та тотального мовного безкультур'я пов'язує із сумнозвісною двомовністю, яка так чи так заторкує всі суспільні прошарки й насправді була і є формою мовного гвалтування. «Наш головний біль – наша двомовність. Хоч як це прикро, але, працюючи над «Помилкаріумом» й аналізуючи ті помилки, які доводиться виправляти, я дійшла висновку, що у нас значно більше проблем з українською, ніж із російською. І вплив саме російських форм простежити дуже просто – вони навіть не ховаються. Їх чути у розмові, їх видно на письмі. І побутування цих двомовних «покручів» цілком зрозуміле з огляду на долю української мови протягом ХХ століття. Тож роботи у нас багато – не на одне покоління!» [26, 34]. Найбільше, звісно, для вчителів-словесників.

Тут, зазначимо, треба бути вельми обачними й завбачливими, адже ми часто впадаємо в крайнощі. Спершу під жорстким ідеологічним пресом та страхом репресій ціною в життя не одне століття наслідували «старшого брата», а тепер маятник хитнуло в інший бік – аж до заперечення звичних для української слів, форм, зворотів. Часто росіянізмами стають слова, що не мають на таке звання жодних підстав (плохий, красний, творог, одіяння, глава тощо). Через відсутність фахового підходу, професійності й здорового глузду направду страждає мова [26, 34–35]. Зрештою, це проблема ортології, до якої лише підходять провідні українські лінгвісти та письменники (Л. Масенко,

П. Гриценко, О. Демська, І. Вихованець, О. Забужко). У практиці шкільної ортології ідеться про більш прозорі випадки помилкового слововживання з відповідними коментарями та порадами. Згаданий блок констатування лексичних девіацій пропонуємо закріпити на прикладі таких тестових завдань.

1. **НЕМАЄ** лексичної помилки в рядку
 А прийняти участь в обговоренні
 Б здобути перемогу
 В нерадивий працівник
 Г бувший чоловік [14, 38].
2. Лексичну норму **НЕ ПОРУШЕНО** в словосполученні
 А виключення з правила
 Б поштовий перевід
 В міжнародні стосунки
 Г ухвалити рішення [14, 49].
3. Лексичну помилку допущено в рядку
 А зволікати з лікуванням
 Б ухвалювати рішення
 В запобігти хворобі
 Г приймати міри [8, 21].
4. Лексичну помилку допущено в рядку
 А не звертати уваги
 Б уїхати за кордон
 В піти з батьком
 Г заварити каву [8, 29].
5. Лексичну помилку допущено в рядку
 А купити бутилку води
 Б приготувати овочевий суп
 В нарізати твердий сир
 Г з'їсти свіжий апельсин [8, 37].
6. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні
 А Окрім правила, треба вивчити й усі виключення з нього.
 Б З ким дружити, кого любити – це особова справа кожної людини.
 В Пошкоджені купюри можна обміняти на нові в «Ощадбанку».
 Г Залізничні вокзали в обласних центрах працюють круглодобово.
 Д Чи будуть актуальними в майбутньому книжні магазини? [8, 70].
7. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в словосполученні
 А не вмішуватися у справи
 Б зволікати з лікуванням
 В підводити підсумки
 Г лопнуло терпіння

Д заказати товар [8, 94].

8. Помилково утворено слово

А верстальниця

Б продавщиця

В географія

Г поетеса [8, 85].

9. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

Українські журналісти _____ переклад слів президента Польщі.

А навели, хибний

Б привели, помилковий

В навели, неістинний

Г привели, ложний

Д навели, невірний [14, 57].

10. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

Невже вам ніколи не _____, що всі оці наші _____, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки (Леся Українка).

А приходило в голову, міроприємства

Б приходило в голову, заходи

В спадало на думку, заходи

Г спадало на думку, міроприємства

Д приходило на думку, міроприємства [14, 44].

До найбільш поширених лексичних помилок належить **тавтологія і плеоназм**. Якщо тавтологію здебільшого зауважують, то з плеонастичними конструкціями значно складніше, адже вони потребують розуміння внутрішньої форми слова (сприйняття на рівні етимону), а також передбачають знання іншомовної лексики. Оптимальним в плані систематизації зазначеної мікротеми вважаємо наведену далі таблицю [81, 164]. Важливо, що автори наголошують на стилістичній умотивованості тавтології як художнього засобу задля досягнення цільового стилістичного ефекту та експресії.

Плеоназм (у перекладі з грецької буквально означає *надмірність, перебільшення*) – зворот мови, що містить у межах фрази слова з однаковим чи близьким значенням і може підкреслювати чи уточнювати якусь ознаку або ж кваліфікуватися як мовленнєва вада: *кожна хвилина часу, повернутися*

назад, у скорому майбутньому, незалежний суверенітет, місцевий абориген, щасливий хепі-енд, захисний імунітет, народний референдум.

Часто плеоназм виникає через недостатнє розуміння семантики іншомовних слів. Плеоназм також вважають мовною надмірністю чи багатослів'ям.

Лексична вада	Пояснення та приклади
Тавтологія	Тавтологія – це повтор слова, спільнокоренових слів в одному або сусідніх реченнях, що часто свідчить про недостатню культуру мовлення: <i>Школярам доручили прибрати шкільний двір.</i> Для уникнення тавтологій варто скористатися синонімічними виразами, перебудувати фразу тощо. Порівняймо: <i>Учням доручили прибрати шкільний двір / Школярам доручили прибрати двір біля навчальної будівлі.</i> Типовими тавтологічними зворотами є такі: <i>відшкодувати шкоду</i> (=відшкодувати збитки або компенсувати шкоду), <i>внести внесок</i> (=зробити внесок), <i>забезпечити безпеку</i> (=гарантувати безпеку, убезпечити), <i>корисне використання</i> (=корисне застосування або вигідне використання), <i>широко поширений</i> (=значно поширений). Тавтологія є стилістично вмотивованою, якщо завдяки цьому мовець досягає виразного стилістичного ефекту (комічного, емоційного тощо), як-от у Василя Симоненка: Ти знаєш, що ти – людина? Ти знаєш про це чи ні? Усмішка твоя – єдина, Мука твоя – єдина, Очі твої – одні.
Плеоназм	Плеоназм – вираз, у якому використано близькозначні, хоч і різні за звучанням слова, одне з яких зайве, бо дублює значення іншого. Наприклад, у словосполученні <i>вільна вакансія</i> зайвим є слово <i>вільна</i>, адже в слові <i>вакансія</i> вже є значення «вільний»: <i>вакансія</i> – «вільне місце, посада». Типовими прикладами плеонастичних виразів є такі: <i>базовий принцип, корективи та поправки, креативна творчість, молодий юнак, стара бабуса, моя власна думка, моя автобіографія, квітень місяць, на сьогоднішній день, остаточний результат, пам'ятний сувенір, перша прем'єра, підсумковий результат, потенційні можливості, перспективні можливості, прейскурант цін, свій власний успіх, справжні факти, ставитися по відношенню до когось, сучасна модерна цивілізація, , хронометраж часу.</i> Плеоназм в окремих випадках може бути стилістично вмотивованим, наприклад, у гумористичних контекстах, як-от у назві гуморески Остапа Вишні «Моя автобіографія».

[81, 164].

Хочемо доповнити ілюстративний матеріал ще низкою прикладів плеонастичних зворотів, які актуальні в тестах незалежних атестацій і допоможуть абітурієнтам запобігти прикритим помилкам.

Неправильно Правильно

<i>Арсенал зброї</i> –	<i>арсенал (=склад зброї);</i>
<i>Бестселер продажів</i> –	<i>бестселер (=той, що найбільше продається);</i>
<i>Взаємозв'язок між собою</i> –	<i>взаємозв'язок;</i>
<i>Внутрішній інтер'єр</i> –	<i>інтер'єр (=внутрішня частина приміщення);</i>
<i>Головний пріоритет</i> –	<i>пріоритет (=головне);</i>
<i>Додатковий бонус</i> –	<i>бонус (=додатковий товар або послуга);</i>
<i>Долоня руки</i> –	<i>долоня;</i>
<i>Захисний імунітет</i> –	<i>імунітет (стійкість організму проти зараження);</i>
<i>Імпортувати з-за кордону</i> –	<i>імпортувати (ввозити з-за кордону);</i>
<i>Металобрухт</i> –	<i>брухт (=ламани металеві предмети);</i>
<i>Народний фольклор</i> –	<i>фольклор (=народна творчість);</i>
<i>Перспектива на майбутнє</i> –	<i>перспектива (= можливість кого-, чого- небудь у майбутньому);</i>
<i>Повне фіаско</i> –	<i>фіаско (= невдача, неуспіх, провал);</i>
<i>Попередній праймериз</i> –	<i>праймериз (= попередні вибори);</i>
<i>Прейскурант цін</i> –	<i>прейскурант (= довідник цін);</i>
<i>Професіонал своєї справи</i> –	<i>професіонал (це слово вже містить поняття «своя справа»);</i>
<i>Скриншот з екрана телефона</i> –	<i>скриншот (= фото екрана);</i>
<i>Спускатися вниз</i> –	<i>спускатися (спускатися можна тільки вниз);</i>
<i>Швидкісний експрес</i> –	<i>експрес (= швидкий);</i>
<i>ІТ-технології</i> –	<i>ІТ (= інформаційні технології);</i>
<i>SMS-повідомлення</i> –	<i>SMS (short message bservice);</i>
<i>VIP-персона</i> –	<i>VIP (very important person);</i>
<i>Система GPS</i> –	<i>GPS (Global Positioning System)[25,35–37].</i>

Що більше прикладів із плеонастичними зворотами аналізують учні, то глибше вони осмислюють це явище й розмежовують правильні та помилкові вислови. Далі наводимо взірці тренувальних тестів, які запропоновано в найновіших посібниках з підготовки до НМТ 2026.

1. Лексичну помилку допущено у словосполученні рядка
 А несподіваний сюрприз
 Б чинний закон
 В вимкнути світло
 Г відчинити квартиру [14, 22].
2. Допущено лексичну помилку в усіх словосполученні рядка, **ОКРІМ**
 А в любий день
 Б народний фольклор
 В заключати договір
 Г дружна компанія
 Д хибна помилка [14, 23].
3. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні
 А Діти оточили вчителя щільним колом і уважно слухали.
 Б На концерті звучали популярні шлягери.
 В Молоде покоління – це передовий авангард нашої держави.
 Г Випускники хочуть отримати вищу освіту в закордонних вузах.
 Д Після пожежі мешканці сподівалися на допомогу оточуючих [14, 27].
4. Потребує стилістичного редагування речення
 А Найбільше в людях я ціную гречність.
 Б Головне, на що потрібно звернути увагу, – це якість знань.
 В У школі письменника тепло вітали учні і вчителі.
 Г Складіть, будь ласка, свою автобіографію.
 Д Я телефонував на номер, зазначений в оголошенні [14, 43].
5. **НЕМАЄ** лексичної помилки в рядку
 А міжнародне положення
 Б провести міроприємство
 В пам'ятний сувенір
 Г спідня білизна [14, 73].
6. Потребує редагування вислів у рядку
 А розвивати навички грамотного письма
 Б запобігати інфекційним хворобам
 В претендувати на вільну вакансію
 Г учитися швидко читати вголос [8, 101].

Паронімія як мовне явище заснована на подібності форми, але відмінності семантики: *книга – книжка, на протязі – протягом, напрям – напрямок, визначний – визначальний, інженерний – інженерський, жорсткість – жорстокість, ославлювати – уславлювати, хутровий – хутрянний*. Розмежування паронімів належить до складних проблем лексичної ортології, воно можливе лише в контексті. Іноді достатньо мінімального

контексту, іноді – більшого, докладнішого. Основу паронімії становлять слова з певними семантичними зв'язками, однак варто нагадати, що до паронімів належать також лексеми, відмінні за значенням, а часто ще й такі, що походять від різних коренів. В академічних наукових працях їх вважають паронимазами. Лише чітке розуміння значення слів-паронімів, правильне їх уживання в поєднанні з іншими словами допоможе уникнути прикрих помилок, що порушують лексичну норму [100, 95]. Цю лексичну помилку кваліфікують в умові як «уживання слова в невластивому значенні» або як «вибір правильного варіанта слова в контексті». Аналогічно визначаються і помилки, спричинені нерозумінням значеннєвих відтінків багатозначних слів або слів-синонімів та специфікою їхньої контекстуальної сполучуваності.

Уживання слів у невластивому значенні	Включення в певний контекст слова, лексичне значення якого не відповідає змісту. Причиною такої ситуації може бути вибір мовцем не того слова з-поміж паронімів (<i>корисливе молоко</i> замість <i>корисне молоко</i>), синонімів (<i>вірні рішення</i> замість <i>правильні, прийнятні, належні рішення</i>) або використання слів, які є недоречними перекладами з іншої мови (<i>я рахую, що...</i> замість <i>я вважаю, що...; це так низько</i> замість <i>це так ницо / підло</i>).
Порушення лексичної сполучуваності слів у контексті	Включення в контекст слів, які не є поєднуваними з якимись іншими через, до прикладу, стилістичну несумісність (<i>жахливо прекрасний твір</i>), нетиповість для відповідного контексту (<i>Ми зайняли перше місце в змаганнях</i> замість <i>Ми посіли перше місце в змаганнях</i> , хоча в реченні <i>Ми зайняли перше місце в третьому ряду партеру</i> все правильно).

[81, 165].

1. Лексичну помилку допущено в обох словосполученнях рядка

А захоплива вдача, захоплювальний пристрій

Б комунікаційна мережа, комунікативний зв'язок

В акціонерний банк, акціонерські збори

Г відкривати крамницю, відкривати книжку [14, 27].

2. Виділене слово вжито в **НЕВЛАСТИВОМУ** йому значенні в реченні

А Караул – це збройний підрозділ для охорони *військових* об'єктів або для віддання *військових* почесностей.

Б *Військові* навчальні заклади існують в усіх розвинутих країнах світу.

В *Воєнний* аташе – посадова особа дипломатичного представництва з *воєнних* питань.

Г Навесні сорок четвертого *воєнний* злочинець вимушений був покинути Волинь.

Д Українські *військові* отримали партію нових броньованих автомобілів Senator у варіанті MRAP [14, 55].

3. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

_____ стан – це особливий правовий режим, що _____ у країні або в окремих її _____ у випадку збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності, її територіальній цілісності (З Вікіпедії).

- А Військовий, вводиться, місцевостях
- Б Військовий, вводиться, теренах
- В Воєнний, вводять, околицях
- Г Воєнний, вводять, місцевостях
- Д Військовий, впроваджується, місцинах [14, 45].

4. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

- А На чемпіонатах світу українські спортсмени зазвичай здобувають багато нагород у водяних видах спорту.
- Б Не всі видатні співаки, що прославилися на весь світ, у дитинстві навчалися в музикальній школі.
- В Ківі, лимон, помаранч, яблуко – корисливі фрукти, оскільки містять багато мікроелементів і вітамінів.
- Г Догляд за квітами й трояндами забирає багато часу, крім того, він потребує відповідних знань, умінь і навичок.
- Д Актриса підходить до краю сцени, дарує глядачам повітряний поцілунок, схиляється перед ними й під оплески йде за лаштунки [8,7].

5. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

- А Косметична фірма завчасно розпочала рекламну компанію зволожувального крему.
- Б Я швидко втомлююся від людських місць: центральних вулиць, вокзалів, супермаркетів.
- В Щоб вдало вибрати один із цих ноутбуків, треба зрівняти їхні технічні характеристики.
- Г Розмірковування – це заглиблення думками в щось, усебічне зважування чогось.
- Д В одній склянці морковного соку міститься лише 96 калорій, 22 г вуглеводів та 9 г цукру. [8, 14].

6. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

- А До школи громадянським транспортом добираюся за тридцять хвилин.
- Б Наше агентство може запропонувати вам подорож до будь-якої країни світу.
- В У моєї сестри дуже ефективна зовнішність, адже вона ретельно доглядає за собою.
- Г В Анни й Петра все починалося з дружби, а сьогодні між ними вже серцеві стосунки.
- Д Щоб здобути степінь доктора філософії, треба провести

грунтовне наукове дослідження [8, 23].

7. Виділене слово вжите в **НЕВЛАСТИВОМУ** йому значенні в реченні
А Юнаки *приймають* присягу на вірність Україні.
Б Наталка *приймає* участь у змаганнях з тенісу.
В Їв би очима, та душа не *приймає*.
Г Прошу *прийняти* рішення якнайшвидше.
Д *Прийняти* рушник, поцілувати хліб – знак злагоди [14, 67].
8. Лексично правильне словосполучення утворить прикметник **повчальний** з іменником
А заклад **Б** план **В** ефект **Г** досвід [14, 43].
9. Виділене слово вжито в **НЕВЛАСТИВОМУ** йому значенні в реченні
А Сава заплющив очі, чутливо здригаючись уві сні, *вірний* пес (О.Бедзик)
Б Краще давай я постукаю і послухаю тебе, і тоді поставимо *вірний* діагноз. .
В От так маєш! З тридцятилітню *вірну* службу така заплата (І.Франко).
Г І я учитимусь як слід, і буду *вірним* сином найкращої на цілий світ моєї Батьківщини!
Д Повні краси були ці хори *вірних* і панотців на переміну, що тяглися так довго і монотонно (М.Грушевський). [14, 61].
10. Виділене слово вжито в **НЕВЛАСТИВОМУ** йому значенні в реченні
А Аптеку *зачиняють* о 21-й годині.
Б Двері *зачиняються* зі скрипом.
В Магазин взуття *закривається* й переїжджає в нове приміщення.
Г Олена намагалася *відкрити* вікно, бо відчула задуху.
Д Університет проведе день *відкритих* дверей [14, 73].

Ще два типи лексичних помилок, щоправда спорадично представлених у тестах ЗНО / НМТ, – це багатослів'я та уживання стилістично невідповідних контексту слів. Подаємо узагальнення у вигляді таблиці.

Лексична вада	Пояснення та приклади
Багатослів'я	Багатослів'я, або полілогія, – це вживання в реченні зайвих слів без виразної стилістичної мети чи іншої текстової інтенеції Наприклад, у реченні <i>П'єса «Наталка Полтавка» досі не сходить зі сцен театрів</i> зайвим є слово <i>театрів</i>, оскільки ця інформація вже очевидна з контексту, де є такі лексеми, пов'язані з театром, як <i>п'єса</i> та <i>сцена</i>. Відокремлюють кілька видів «словоблуддя»: – кількаслів'я – уживання кількох слів замість одного: значна кількість <i>незначна кількість</i> (=обмаль), <i>у більшості випадків</i> (=здебільшого, переважно), <i>у протилежному випадку</i> (=інакше), <i>у цьому випадку</i> (=тут), <i>на сьогоднішній день</i> (=нині, тепер, сьогодні), <i>у найближчому майбутньому</i> (=невдовзі, незабаром), <i>до останнього часу</i> (=донедавна), <i>кількісний склад</i> (=кількість),

	складова частина (=складник, елемент, компонент), мешканці сільської місцевості (=селяни), набути характеру (=стати), збільшити в три рази (=потроїти), являти собою (=становити, бути); – навколослів'я – уживання описових зворотів або визначень замість прямих назв: <i>внутрішній душевний стан</i> (=настрій), <i>наука про звуковий стан мови</i> (=фонетика); – зайвослів'я – уживання непотрібних або необов'язкових слів (універсальних термінів, кальок): <i>мали місце випадки</i> (=були випадки, траплялися), <i>проведено роботу щодо створення</i> (=створено), <i>забезпечити реалізацію</i> (=виконати, реалізувати). Навколослів'я може бути стилістично вмотивованим, забезпечуючи: - естетичне увиразнення тексту: <i>український П'ємонт</i> (=Львів), <i>дочка Прометея</i> (=Леся Українка); - пом'якшення жорстокого виразу: <i>оптимізація кадрової структури підприємства</i> (=масове звільнення); - комічний ефект: <i>відпрацьовувати взаємодію щокі з подушкою</i> (=спати). Таке стилістично вмотивоване навколослів'я має назву перифраз (перифрастичний вираз).
Уживання невідповідних контексту слів, що порушує стильову однорідність	Включення до тексту одного стилю слів, що виразно свідчить про їхню стильову належність. Наприклад, у реченні <i>Науковці доводять існування квантових струн</i> недоречним є слово <i>доказують</i>. Замість нього краще вжити інші, притаманні науковому стилю, синонімічні слова або вирази: <i>науковці доводять / наводять докази існування квантових струн</i>. Натомість у реченні розмовно-побутового стилю слово <i>доказувати</i> буде деінде доречним: <i>Ті сусіди постійно доводять, що вони цього не робили</i>.

[81, 164–165].

1. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

- А** Майбутній фах часто за нас вибирають батьки, адже вони рахують, що мають більший життєвий досвід, а отже, і розуміння того, що потрібно їхній дитині.
- Б** Часто-густо буває так, що юнак чи юнка, отримавши університетську освіту, починає працювати й у цей момент усвідомлює, що така робота не до душі.
- В** Диплом «дитина» вже має, батьки щасливі, що їхня мрія збулася, попереду великі перемоги в кар'єрному зрості!
- Г** Але перемог немає, кар'єра шкандибає, однак рідні все одно заставляють свого нащадка повірити в себе.
- Д** Батьківська порада важлива, але дослухайтесь ще й до свого серця, ідіть до мети впевнено й красиво. [8, 110].

2. Лексичну помилку допущено в реченні

- А** «Людина хороша, коли на себе схожа», – теревенять у народі.
- Б** Кожна нація намагається виявити себе і свою суть у національних символах.

В Гербом України є тризуб, а прапор складають два кольори: жовтий і синій.

Г Зображення тризуба з'явилося дуже давно: його розрізняють ще на монетах київських князів.

Д Ось лише деякі версії походження цього знака: скіфський або візантійський скіпетр, корона, голуб Святий Дух, якір, лук і стріла, шолом, сокира (За В. Супруненьком) [14, 43].

3. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

А Для походу ми закупили чай, цукор, хліб, сир, багато яблук і фруктів.

Б Я рахую, що в цьому посібнику оптимальна кількість завдань для тренування..

В Моя мрія – поступити до Львівського національного університету ім. І. Франка.

Г Зараз урок фізики, за пару хвилин пролунає дзвоник, тоді й поспілкуємося.

Д Останній екзамен припадає на кінець червня, а потім – канікули! [8,62].

4. Лексичної помилки **НЕМАЄ** в реченні

А На День учителя ми привітали своїх учителів віршами й квітами.

Б Щоб розвивати мислення, треба порівнювати й співставляти факти.

В Абонент – документ, що посвідчує право користуватися чим-небудь.

Г Щоб здобути перемогу в грі, треба набрати не менше ста десяти балів.

Д Наш клас бере участь у досліді представників флори нашого регіону. [8, 54].

5. У котрому реченні прикметники мають стилістично нейтральні форми?

А І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав (Т. Шевченко).

Б З деревини клена виготовляють меблі і музичні інструменти;

В Сріблясті звуки з-під лютні несуться (А. Кримський).

Г Її вважали обдарованою співачкою.

6. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

Коли з одного боку розлягався _____ постріл, то з другого _____ йому вилітав і котився по небу такий могутній грім (За М.Коцюбинським).

А дружній, на відповідь

Б братній, в одвіт

В дружний, на вимогу

Г братерський, відповідно

Д дружний, у відповідь [14, 57].

Отже, типові порушення лексичної норми – це сплутування слів з близьким звучанням, передовсім паронімів, невмотивоване вживання слів, наслідком якого є суржик, росіянізми, кальки з російської, недоречна

тавтологія і плеоназм, зайва багатослівність (чи так звана полілогія). Усе це інспірує порушення ортологічного балансу, збіднює мовлення, спотворює мовну діяльність особистості, рівно ж стає своєрідною пасткою для учасників незалежних зовнішніх атестацій.

3.5. Основні випадки порушення граматичних норм у вимірі культури мовлення.

Упродовж тривалих спостережень можна помітити, що загальна культура будь-якої людини, тобто культура духовна, моральна, інтелектуальна і навіть побутова, збігаються з її культурою мовною, хоча позірновидається, що ці речі мало сумісні. Харизматичний медійник і публіцист І. Лемко у своїй популярній книзі «Цікавинки укрмови» дотепно зауважує: «людина, яка завжди правильно вживає родовий відмінок чоловічого роду однини другої відміни, ніколи не буде плювати на підлогу і шмаркати у фіранки» [51, 74]. Звісно, це доволі фігуральне порівняння, але ортологічна вправність ушляхетнює людину, підносить її о очах загалу. Це важливо, якщо вести мови про ортологію не лише в прагматичній площині. «Мова – це щось дуже глибинне і містичне, більш філогенетичне, ніж онтогенетичне, тому деколи змінити свою мову так само складно, як змінити анатомію власного тіла, яке теж є наслідком філогенезу» [51, 74].

Долати стереотипи у рідній мові, особливо на її граматичному рівні, який потребує мало не математичних підходів, надзвичайно складно. Набагато легше вивчити невідоме іноземне слово чи зазубрити ті чи ті грамеми, аніж замінити роками неправильно уживану форму рідної мови на правильну. Кличний відмінок, ім'я по батькові, ступені порівняння прикметників чи прислівників, особове закінчення дієслова тощо), так само, як набагато легше посадити дерево на голому місці, аніж попередньо викорчувавши старе. Зосередимо нашу увагу на актуалізації сформованих морфологічних компетентностей крізь призму сучасних ортологічних вимог.

Морфологічні норми регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова, оскільки часто виникають труднощі утворенні і вживанні нормативних форм деяких частин мови, зокрема, іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів. Це зумовлено тим, що в морфологічній будові літературної мови є так звані сильні і слабкі норми. Сильні норми необхідні всім, хто володіє українською літературною мовою як рідною. Слабкі норми, навпаки, піддаються розхитуванню і тому часто спотворюються в нашій мові [Див. про це: 48, 137]. У форматі зовнішніх атестацій найчастіше оприєвнені тестові завдання, що стосуються послідовного заповнення пропусків коректними формами слів (іменників, прикметників, числівників, прийменникових конструкцій з урахуванням особливостей граматичної сполучуваності та дієслівного керування), щоб утворити речення, яке не порушує граматичних норм. Такі комплексні завдання дають змогу перевірити рівень опанування морфології загалом і крізь призму синтаксису. Наведені далі тестові завдання практикують останні п'ять років, головню у форматі НМТ.

1. Завдання стосується речення, у якому зроблено пропуски. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для кожного речення.
Запрошуємо на тренінг з письменницької майстерності, де Вас навчать _____ побудови якісного художнього тексту. На заняттях працюємо в зошитах, створених _____ культової книги «Гра престолів».
А усіх секретів, по мотивах
Б усіма секретами, по мотивах
В усім секретам, за мотивами
Г усім секретам, по мотивах
Д усіх секретів, за мотивами [14 , 6].
1. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення пропусків для речення
Учні запропонували зустрічатися _____ із _____ відомими журналістами.
А по понеділках, шестидесятьма вісьма
Б понеділками, шістидесятьма восьмома
В по понеділках, шістидесятьома вісьома
Г щопонеділка, шестдесятьома восьмома
Д щопонеділка, шістдесятьма вісьмома [14 , 18].

2. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення пропусків для речення

_____ *концепції* _____, *ДПА, яка..–* _____ *багато років, зміниться у* _____ *році.*

А Відповідно до, НУШу, проводилося, двох тисячі двадцять четвертім

Б Відповідно до, НУШ, проводилася, дві тисячі двадцять четвертому

В Відповідно, НУШі, проводився, двом тисячам двадцять четвертому

Г Відповідно біля, НУШ, проводилися, двотисячному двадцять четвертому

Д Відповідно при, НУШою, проводилася, дві тисячнім двадцяти четвертому [14, 34].

3. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення пропусків для речення

_____, _____, *навіть* _____, *не будуть тільки дощиком осіннім,* _____, *та не* _____, _____! (Леся Українка)

А Вражай, ріжіть, убивайте, палайте, паліть, в'яліть

Б Вражайте, ріжте, убиваємо, палайте, палітьмо, в'ялітьмо

В Вражаєте, ріжете, убивайте, палайте, паліть, в'яліть

Г Вражте, ріжте, убиваєте, палаєте, паліть, в'яліть

Д Вражайте, ріжте, убивайте, палайте, паліть, в'яліть [14, 34].

4. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення пропусків для речення

_____ *та* _____ .– _____ *вахтерки нашого гуртожитку.*

А Лукінішна, Іллінішна, більші строгі

Б Луківна, Іллівна, найстрогіші

В Лукішна, Іллічна, більш строгіші

Г Луківнівна, Іллінішна, більш найстрогі

Д Лукова, Іллівна, строгіші дуже [14, 23].

5. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для речення

_____ *малюнки будуть обов'язково* _____ *при* _____ *виданні цієї книжки* (За О.Донченком).

А Самі кращі, вміщені, наступному

Б Найкращі, розташовані, такому

В Найкращі, вміщені, слідуючому

Г Найкращіші, вміщені, наступному

Д Найкращі, вміщені, наступному [14, 44].

Почасти ортологічні компетентності в аспекті сформованості морфологічних умінь і знань допомагають перевірити тести щодо особливостей відмінювання українських та іншомовних прізвищ, специфіки

утворення прикметниково-іменникових словосполучень з опорним словом – невідмінюваним іменником або іменником з нульовим закінченням.

1. Неправильно побудовано словосполучення
 А автомобільні ралі
 Б витончений фламінго
 В зубний біль
 Г вечірнє Тбілісі
 Д науковий ступінь [98, 109].
2. Помилку у відмінюванні іменника допущено в рядку
 А розмова з Олегом Плющ
 Бгаманець Мар'яни Гриців
 Втелефон Артема Сидька
 Гзустріч з Ганною Гончарук
 Дробота Данила Федоренка [98, 111].
3. Прочитайте речення
Демонстрація ... нової колекції ... відбудеться через ...
Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків
 А пальт, Віктора Ткаченка, півтора місяця
 Б пальто, Віктора Ткаченка, півтора місяця
 В пальт, Віктора Ткаченко, півтора місяця
 Г пальт, Віктора Ткаченка, півтора місяця
 Д пальт, Віктора Ткаченка, півтори місяця [98, 112].
4. Прочитайте речення
В образі ...вбачаємо схожість із красунчиком ... –героєм роману...
Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків
 А Степана Радченко, Жорж Дюруа, Гі де Мопассана
 БСтепана Радченко, Жоржем Дюруа, Гі де Мопассан
 ВСтепана Радченка, Жоржем Дюруа, Гі де Мопассан
 ГСтепана Радченка, Жоржем Дюруа, Гі де Мопассана
 ДСтепана Радченка, Жорж Дюруа, Гі де Мопассана [98, 112].
5. Прочитайте фрагмент тексту, у якому пропущено окремі слова
Керівника туристичного гуртка Олексія ... повідомили про те, що за півтора ... занять група учнів ... орієнтуватися ...
Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків
 А Пономаренко, місяць, навчилась, по зірках
 Б Пономаренка, місяця, навчилась, за зірками
 В Пономаренка, місяці, навчились, по зіркам
 Г Пономаренко, місяця, навчились, за ми
 Д Пономаренка, місяця, навчились, по зіркам [98 112].

Найбільш поширені граматичні помилки щодо вживання форм прикметників, які насвітлюються крізь ортологічну призму, – це неправильне творення форм ступенів порівняння і введення їх у відповідні контексти. Типовими порушеннями норми є: сплутування двох форм прикметника – синтетичної та аналітичної; творення форм ступенювання від тих груп якісних прикметників, які не можуть утворювати їх (масті тварин, прикметники, що позначають абсолютну ознаку, похідні назви кольорів тощо); невмотивоване калькування російських форм; творення так званої плеонастичної форми ступенів порівняння. Згадані тести можуть бути односпрямованими (тобто стосуватися лише проблеми ступенювання) або в комплексі з іншими тестовими питаннями, що перевіряють рівень ортологічних компетентностей граматичного плану.

1. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для кожного речення
... капучино готують у кав'ярні, що на розі вулиць Богдана Хмельницького та Тараса ...
А Самий смачний, Шевченка
Б Найсмачніший, Шевченко
В Найбільш смачніше, Шевченка
Г Найбільш смачне, Шевченко
Д Найсмачніше, Шевченка [8, 39].
2. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для кожного речення
... овочі та фрукти можна купити в спеціалізованій крамниці, що на вулиці Михайла ..., буд. 16.
А Самій свіжі, Петренка
Б Набільш свіжі, Петренки
В Найбільш свіжіші, Петренки
Г Найсвіжіші, Петренко
Д Якнайсвіжіші, Петренка [8, 55].
3. Визначте правильні варіанти послідовного заповнення цих пропусків для кожного речення
Шановний ..., повідомляємо, що ... спосіб доставити габаритні вантажі за кордон – морем.
А Анатолію Вікторовичу, якнайдешевший
Б Анатоліє Вікторовичу, найбільш дешевий
В Анатолій Вікторович, більш дешевий
Г Анатолію Вікторовичу, самий дешевий

Д Анатоліє Вікторовиче, найдешевший [8, 63].

4. Прочитайте речення, у якому пропущено окремі слова

... гору ... в Японії можна побачити, не ... за межі ... Токіо

Граматично правильним є варіант послідовного заповнення пропусків

А найвищу, Фудзі, виїжджаючи, багатолюдного

Б саму вищу, Фудзі, виїзжаючи, багатолюдної

В саму високу, Фудзю, виїзжаючи, багатолюдного

Г найбільш високу, Фудзю, виїжджаючи, багатолюдної

Д найбільш вищу, Фудзі, виїзжаючи, багатолюдного [103, 65].

5. Прочитайте речення з пропущеними словами.

ЗВО «Києво-Могилянська академія» – один із ... і найбільш ... університетів України.

Правильним є варіант послідовного заповнення пропусків у рядку

А старіших, престижних

Б найстаріших, престижних

В старіших, престижніших

Г найстаріших, престижніших [7, 115].

Культура мови – це й точність, виразність, стилістична майстерність висловлювання. До найбільш частотних граматичних девіацій належить некоректне уживання дієприслівникового та дієприкметникового зворотів, неправильне уживання однорідних присудків, що мають при собі додатки, які не корелюють зі згаданими предикатами, а також хибні трансформації прямої мови в непряму й навпаки. Скажімо, помилки при використанні дієприслівникових зворотів можуть виникнути: «1) у безособових реченнях, коли діяч – додаток, виражений формою Давального відмінка; 2) у пасивних конструкціях, коли суб'єкт дії присудка і суб'єкт дії дієприслівника не збігаються; 3) коли поєднуються в ролі однорідних дієприслівниковий зворот і підрядне обставинне речення; 4) коли дієслово-присудок і дієприслівник мають різних діячів»[48, 181].

1. Граматичну помилку допущено в реченні

А Не чекаючи відбою повітряної тривоги, учні побігли на вулицю.

Б Не дивлячись на погодні умови, студенти вирушили в гори.

В Петро всюди ходив, шукаючи роботи, але його ніде не приймали.

Г Дівчата аж підстрибували від захоплення, спостерігаючи за грою.

Д Глянувши на мене, зайчик затрусився і сховався в кущах [14, 27].

2. Граматично правильне продовження речення «*Прочитавши книжку, ...*» подано в рядку
 - А мене заболіло серце.
 - Б враження від прочитаного навівали сум.
 - В я написав лист-подяку авторові.
 - Г мені захотілося побачити екранізацію твору.
 - Д потрібно вже було лягати спати [14, 32].
3. Редагування потребує речення
 - А Вимивши руки з милом і висушивши їх, починається масажна процедура.
 - Б Нанісши невелику кількість олії, розподіліть її по всій спині, руках та шиї.
 - В Починайте масаж з нижньої частини спини, поступово ідучи вгору.
 - Г Повторюйте масажні рухи, оминаючи ділянку хребта.
 - Д Завершивши масаж, накрийте спину рушником. [8, 29].
4. Граматичну помилку допущено в реченні
 - А Розгляньмо зроблені висновки автором нового підручника з історії України.
 - Б Відомо, що творча своєрідність художника найповніше виявляється в його книгах.
 - В Листя горобини із зеленого стало жовтим, так що його важко було відрізнити від ягід..
 - Г За дорученням Київської археографічної комісії Шевченко робив замальовки пам'яток української історії й архітектури.
 - Д Прототипом Нори в «Ляльковому домі» Ібсена є письменниця Лаура Кілер [14, 55].
5. Редагування потребує речення
 - А Помиту холодною водою м'яту треба помістити в контейнер і зберігати в холодильнику.
 - Б Виконані завдання учнями одинадцятого класу вчитель перевірятиме протягом тижня.
 - В Чорний шоколад, загорнутий у фольгу, не радять зберігати в холодильній камері.
 - Г Книжка, оздоблена різноманітними прикрасами, привертає до себе увагу.
 - Д Коли почало накрапати, ми заховалися під дерево, одягнене у хвою. [8, 22].
6. Редагування потребує речення
 - А Туристи обережно піднімаються сходами, міцно тримаючись за поручні.
 - Б Виїхавши з лісу, сонце освітило весь простір навколо аж до небокраю.
 - В Юнга, кинувши за борт якір, спрямував свій погляд у синю далечінь.

- Г Екскурсовод розповідає про замок, періодично поглядаючи на годинник.
- Д Освіжившись у річці, ми з друзями продовжили подорож рідним краєм [8, 53].
7. Редагування потребує речення
- А Письменник прагнув розповісти про внутрішній світ Івана Дідуха й чому він емігрує.
- Б Першим розповів європейцям про Єгипет невтомний мандрівник та історик Геродот.
- В Працюючи з художнім словом, Емма Андієвська виходить за межі стандарту й буденщини.
- Г За дорученням Київської археографічної комісії Шевченко робив замальовки пам'яток української історії й архітектури.
- Д У людства завжди були й будуть питання, на які воно, вочевидь, відповіді не знайде ніколи [14, 5].
8. Граматичну помилку допущено в реченні
- А Духовне життя в період «хрущовської відлиги» характеризується непослідовністю й суперечливістю реформ.
- Б Усі зусилля Ярослав спрямував на посилення єдності, централізації держави, її європеїзацію.
- В Коли маєш дар, успадкований від матері, від рідного народу, то обов'язок твій – народові його й повернути.
- Г Остап Вишня палко захоплювався та змальовував на сторінках своїх творів дивовижну українську природу.
- Д Авторами стрілецьких пісень часто є невідомі поети й композитори [14, 61].
9. Граматичну помилку допущено в реченні
- А У п'єсах Шекспіра «Гамлеті» та «Королі Лірі» порушено вічні проблеми буття.
- Б Що вища культура народу, духовна та матеріальна, то вища й міцніша позиція його мови.
- В. Першим розповів європейцям про Єгипет невтомний мандрівник та історик Геродот.
- Г Край дороги, якою їхали вершники, густо цвіли ромашки.
- Д Якщо пошукаєш у книгах мудрості, то знайдеш велику користь для душі своєї [14, 67].
10. Редагування потребує речення
- А Клітковина важлива для підтримки здоров'я та гарного самопочуття.
- Б У міському транспорті пасажери можуть як сидіти, так і стояти.
- В Карпати, Чорне й Азовське моря – природні перлини України.
- Г Багато клітковини міститься в овочах і фруктах.
- Д Одесити люблять і пишаються своїм містом [8, 6].
- Отже, граматична вправність – це важлива комунікативно-ортологічна

риса мови, що релевантна точності, логічності, усуває двозначність та дифузність мінідискурсу. Грамотно, відповідно до культуромовних вимог побудовані речення викристалізують семантичну ясність та мисленнєву стрункість.

ВИСНОВКИ

Сучасне життя, інтенсивний розвиток інформаційних технологій вимагають від учнів та абітурієнтів розуміння й використання всіх видів предметно-практичного мовлення. Сучасна людина мусить оперативно сприймати будь-яку його (мовлення) форму, видобувати необхідну інформацію, охопити всю систему мовленнєвих комунікацій у рамках своєї компетентності і водночас опанувати систему мовних норм на всіх рівнях. Саме практична стилістика й ортологія як наскрізна вісь шкільного курсу української мови допомагає учневі оволодіти необхідним комплексом знань, сформувати відповідні уміння й навички, які необхідні в процесі використання мови в різних сферах суспільного та особистого життя. Ортологія виховує чуття слова, формує мовні смаки та комунікативні пріоритети. Програму з української мови укладено таким чином, що вона максимально зорієнтована на оволодіння мовленнєвими нормами на всіх мовних рівнях, здатна виробити перцептивність (сприйнятливість) до модифікацій і варіантів у межах норми. Програма також передбачає опанування стилістичного потенціалу мовних і мовленнєвих одиниць для їх доречного й ефективного використання в процесі комунікації та суспільної інтеракції.

Ортологія, культура мовлення відбиває рівень опанування норм усної і писемної української літературної мови, свідоме й доречне використання виражальних засобів мови залежно від мети й обставин спілкування. Культуру мови спрямовано на виховання навичок літературного спілкування, на засвоєння й творче використання норм слововжитку, граматичних правил, вимови синонімічних багатств та вміння використовувати їх в різних ситуаціях, додамо: з метою успішного складання незалежних зовнішніх атестацій для вступу в ЗВО[19, 16].

Постулюємо, що знання ортологічний досвід, закладені в шкільному курсі української мови підвалини практичної стилістики та набуті культуромовні навички сприяють підвищенню грамотності людини,

виробляють уміння користуватися мовними засобами в різних сферах спілкування і в різних життєвих ситуаціях. Школярі, вивчаючи лексичні, фонетичні, граматичні явища мови, паралельно засвоюють ортологічний канон звукової системи мови, лексичного розмаїття та динаміки й численних варіацій, трансформацій та варіантів у межах норми, граматичних форм і категорій у зв'язку з певними мовними стилями. Ортологічних навичок з урахуванням вікових особливостей учні набувають протягом вивчення всього шкільного курсу мови, а не тільки окремих його тем. Досить плідною й перспективною вважаємо ідею вивчати мову у функціонально-стилістичному та ортологічно-прагматичному аспекті, давати учням знання й формувати в них уміння й навички не тільки з граматики і правопису, але й культуромовної та стилістичної вправності. Згаданий синтетичний підхід добре втілено в нових підручниках для 10-го й 11-го класів.

Грунтовно проаналізувавши змістове наповнення шкільних підручників, доходимо висновку, що в них достатньо повно висвітлено теоретичні й практичні аспекти практичної стилістики, культури мовлення, загального лінгвістичного текстознавства та основ теоретичної ортології. Добре дібрано рубрики, що допомагають актуалізувати та систематизувати набуті знання, закріпити практичні навички. Більшість вправ прямо чи опосередковано вписуються в загальну парадигму підготовки до ЗНО / НМТ.

Проаналізувавши корпус різноманітних вправ і тестових завдань, а також актуальних рубрик *«Майстерня філолога»*, *«Уникайте помилок»*, *«Джерел знань»*, *«Назустріч тестуванню»*, *«Правильно – неправильно»*, *«Антисуржик»* доходимо висновку, що більшість із них зорієнтована на творче опрацювання мовленнєвого матеріалу, активізує пізнавальну діяльність учнів, орієнтує на поглиблене осмислення змістової і стилістичної організації текстів, найголовніше – сприяє формуванню понять про постійну стилістичну взаємодію мовних одиниць різних рівнів. Це, своєю чергою, сприяє виробленню навичок цілеспрямовано використовувати мовні засоби відповідно до теми, мети, сфери і завдань спілкування. Навчання практичної

стилістики, удосконалення ортологічних навичок апіорі має корелювати з використанням набутих знань з різних розділів мови (фонетика, лексика, фразеологія, граматика).

Тематика нашого дослідження обмежена лише одним підрозділом (радіше – наскрізною дидактично-компетентнісною віссю) –практичною стилістикою та культурою мовлення, з огляду на це ми провели моніторинг теоретичного матеріалу та тестівстилістичного, культуромовного та комплексного ортологічного плануу виданняхостанніх десяти років і дійшли висновку, що більшість із них відповідають і шкільній програмі, і програмі ЗНО /НМТ, яка 2012, 2016 та 2019 рр. уточнювалася й коригувалася (2022 р.) власне в практичному аспекті з акцентуванням ортологічних проблем.

Оцінюючи методичні прийоми й аспекти опанування практичноїстилістикитаформування ортологічних навичок, систематизації знань з цього підрозділу, ми здебільшого спиралися на загальні дидактичні принципи, сформульовані в провідних підручниках з методики викладання української мови, у найновішому навчальному посібнику «Технологія сучасного уроку рідної мови» та в низці публікацій у фахових журналах «Дивослово», «Українська мова і література в школі» та в численних посібниках і на освітніх онлайн-платформах з підготовки до ЗНО / НМТ.

Доходимо висновку, що в більшості методичних розробок, хоча вони й оприлюднені під рубрикою «Готуємося до ЗНО /НМТ», все-таки недостатньо висвітлено сучасні технології, що стосуються найефективніших шляхів комплексного інтегрованого повторення навчального матеріалу (більшість із них обмежені тестовим форматом або ж експлікують результати моніторингу). Блок «Практична стилістика й ортологія (культура мови)» представлений не зовсім системно, лише в окремих своїх моментах вписується взагаліу парадигму підготовки до незалежних зовнішніх атестацій.Не завжди простежуємо й органічний зв'язок зі шкільною практикою навчання стилістики та практичного оволодіння нормами культури мовлення.

Предметна компетентність учня, рівно ж і учасника зовнішнього оцінювання, полягає в тому, щоб уважно читати та усвідомлювати й запам'ятовувати зміст прочитаного, диференціюючи в ньому головне й другорядне, критично оцінювати прочитане; аналізувати тексти різних стилів, типів і жанрів; визначати типи зв'язку та лексичні й граматичні засоби зв'язності, формулювати тези, що стосуються змісту прочитаного.

Оскільки одинзнавчально-методичних векторів роботи полягав у випрацюванні певної концептуальної моделі підготовки до ЗНО / НМТнавчального блоку «Практична Стилїстика і культура мови (ортологія)», ми запропонували навчально-методичний формат системної актуалізації знань і навичок, що об'єднує: 1) стислий виклад теоретичного матеріалу 2) виклад у формі таблиці (таблиць) або схем, що передбачає актуалізацію опорних моментів мікротеми; 3) низку різнотипних тестових завдань закритої форми з однією чи декількома правильними відповідями. По-як запропонована модель ще не пройшла достатньої апробації, то можемо вважати її лише початковим етапом формування загальної стилістичної та культуромовної компетентності учнів у контексті підготовки до ЗНО. Тестові завдання дібрано лише з тих навчально-методичних видань, що мають гриф Міністерства освіти і науки України, частину завдань укладено самостійно.

Зважаючи на те, що навчальні тести в загальноосвітній школі стимулюють логічне, репродуктивне, пошукове й креативне мислення школярів, частково забезпечують систематизацію їхніх знань, а результати тестування сприяють створенню вчителем диференційованої програми корекції навчального процесу, можемо стверджувати, що такі види завдань мають достатньо високий навчальний потенціал і повинні стати невід'ємним елементом сучасного уроку рідної мови. У перспективі маємо на меті в методичному плані відрефлексувати навчання інших розділів української мови в ЗЗСО крізь призму підготовки до ЗНО / НМТ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авраменко О. М., Чукіна В. Ф. Стилїстика сучасної української мови. Програма факультативного курсу / 10–11 кл. К. : Грамота, 2008. 256 с.
2. Авраменко О., Блажко М. Українська мова та література: Довідник. Завдання в тестовій формі: 1 ч. К.: Грамота, 2019. 496с.
3. Авраменко О. Українська мова : підручн. для 5 класу закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2022. 208 с.
4. Авраменко О. Українська мова : підручн. для 6 класу закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2023. 224 с.
5. Авраменко О. Українська мова : підручн. для 6 класу закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Зара Тищенко. Київ : Грамота, 2024. 224 с.
6. Авраменко О. Українська мова : підручн. для 7 класу закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко, Зара Тищенко. Київ : Грамота, 2024. 216 с.
7. Авраменко О. Українська мова. Теорія в таблицях. Завдання у форматі НМТ. Харків : Юнісофт, 2024. 232 с.
8. Авраменко О. Національний мультипредметний тест. Українська мова : завдання у форматі НМТ. Харків : Юнісофт, 2025. 128 с.
9. Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (з міжнародною участю), 6 листопада 2020 р. (за заг. ред. Г. І. Дідук-Ступ'як, Г. М. Миколенко, М. В. Пігур. Тернопіль : Вектор, 2020. 254 с.)
10. Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [О.Сербенська, М.Білоус, Х.Дацишин та ін.]; за заг. ред. О.Сербенської : навч. посібник. 2-ге вид., доповн. і перероб. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 258 с.
11. Бережна Т. В. Про класифікацію стилістичних помилок / *Українська мова і літ. в школі*. 1972. № 5. С. 78 – 81.
12. Бибик С. Усна літературна мова в українській культурі повсякдення. Ніжин : «Видавництво «АСПЕКТ ПОЛІГРАФ». 2013. 589 с.

13. Білецька О. Українська мова. Комплексна підготовка до ЗНО та ДПА. Тернопіль: Підручники і посібники, 2019. 592 с.
14. Білецька О., Шумка М. Українська мова : тестові завдання у форматі НМТ. Тернопіль : Мозаїка, 2025. 80 с.
15. Білецька О. Національний мультипредметний тест. Українська мова : завдання у форматі НМТ. Тернопіль : Підручники і посібники, 2025. 96 с.
16. Бірецька Н. Мовленнєва робота на уроках рідної мови / *Дивослово*. 2010. № 10. С. 2 – 4.
17. Бондаренко Н. Теоретичні аспекти роботи над мовленнєвою культурою старшокласників / *УМЛШ*. 2011. №3. С. 6– 9.
18. Боровик О. Сучасні технології навчання української мови / *Українська література в загальноосвітній школі*. 2003. № 6. С. 33 – 34.
19. Вихованець І. Розмовляймо українською : мовозначні етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка. К. : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2012. 160 с.
20. Волощак М. Неправильно – правильно. Довідник з українського слововживання. К., 2007.
21. Глазова О. П. Рідна мова: Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів / О. П. Глазова, Ю. Б. Кузнецов; наук. ред. І. Вихованець. К.: Зодіак-ЕКО, 2010. 250 с.
22. Голуб Н. Українська мова : підручн. для 5 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна. К. : Видавничий дім «Освіта», 2022. 256 с.
23. Голуб Н. Українська мова : підручн. для 7 класу закладів загальної середньої освіти / Н.Б.Голуб, О.М.Горошкіна. К. : Грамота, 2024. 272 с.
24. Городенська К. Українське слово у вимірах сьогодення / Ін-т Українська мова. НАН України. К. : КММ. 2014. 124 с.
25. Данчук Ю. Українська, що надихає. Говоримо й пишемо правильно. Харків : Вид група «Основа», 2002. 127 с.

- 26.Дворецька Ю. Помилкаріум. Моя українська правильна та вишукана. Харків : Видавнича група «Основи», 2022. 128 с. (Серія «Візуалізований довідник»).
- 27.Дияк О. Довідник для абітурієнтів та школярів з української мови: навч. посіб. / О. В. Дияк, В. М. Прудка. К.: Літера ЛТД, 2010. 408 с.
- 28.Дияк О. Українська мова: комплексне видання для підготовки ЗНО: навч. посіб. / О. В. Дияк, В. М. Прудка. К.: Літера ЛТД, 2011. 368 с.
- 29.Довідник з культури мови : [Посібник] / С. Я. Єрмоленко, С. П.Бибик, Н. М. Сологуб та ін.; За ред. С. Я. Єрмоленко. К. : Вища шк., 2005. 399 с. .
- 30.Дороз В. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах: навч. посібн. для вищих навч. закладів. К.: Центр учбової літератури, 2008. 386 с.
- 31.Дорошенко О. Нестандартність при вивченні української мови в середній школі / *Українська мова і література в школі*. 1990. № 2. С. 30 – 38; № 3. С. 32 – 38.
- 32.Дубчак О. Українська мова та література. Збірник тестових завдань для підготовки до зовнішнього незалежного оцінювання / О. П. Дубчак, О. Б. Рудницька, С. І. Ковальчук, С. П. Босак, В. С. Чала. К.: Генеза, 2011. 336 с.
- 33.Заболотний О. К. Українська мова: підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів: рівень стандарту. К. : Генеза, 2010. 224 с.
- 34.Заболотний О. В. Українська мова. 5 клас : підручник для загальноосвітніх навчальних закладів / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2017. 256 с.
- 35.Заболотний О. В. Українська мова: підручник для 5 класу закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2022. 240 с.
- 36.Заболотний О. В. Українська мова: підручник для 6 класу закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2022. 240 с.

- 37.Заболотний О. В. Українська мова: підручник для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 3-тє вид. Київ : Генеза, 2023. 272 с.
- 38.Заболотний О. В. Українська мова: підручник для 7 класу закл. заг. сер. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 4-тє вид. Київ : Генеза, 2018. 256 с.
- 39.Заболотний О. В. Українська мова: підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2017. 224 с.
- 40.Заболотний О. В. Українська мова: підруч. для 8 класу загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 2-ге вид. Київ : Генеза, 2025. 288 с.
- 41.Заболотний В. В. Українська мова: підруч. для 9 класу загальноосвіт. навч. закл. / В. В. Заболотний, О. В. Заболотний. Київ : Генеза, 2017. 272 с.
- 42.Заболотний О. В. Українська мова: (рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. освіти / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. Київ : Грамота, 2019. 192 с.
- 43.Заболотний О. В. Українська мова: підруч. для 11-го кл. загальноосвіт. навч. закл. : рівень стандарту / О. В. Заболотний, В. В. Заболотний. 3-тє вид. Київ : Генеза, 2013. 256 с.
- 44.Зубков М. Норми й культура української мови фахової спрямованості. К.: Арій, 2018. 608 с.
- 45.Караман С. Методика навчання української мови в гімназії: Навч. посібн. для студ. вищих закладів освіти. К. : Ленвіт, 2000. 272 с.
- 46.Климець І., Мельник Р., Милянник А. Інтернет-тестування з української мови та літератури (Спроба перша) / *Дивослово*. 2011. № 4. С. 10 – 15.
- 47.Коваль Г. П., Деркач Н. І., Наумчук М. М. Методика викладання української мови: Навч. посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.

48. Кочан І.М., Токарська А.С. Культура рідної мови: Збірник вправ і завдань. Львів: Світ, 1996. 232 с.
49. Кравець Л.В. Стилїстика української мови: Практикум: Навч. посіб. / За ред. Л. І. Мацько. К.: Вища школа, 2004. 199 с.
50. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. Канада, 1960.
51. Лемко І. Цікавинки укрмови. Львів : Апріорі, 2016. 180 с.
52. Леонова М. В. Стилїстичні помилки та їх характер / *Укр. мова і літ. в школі*. 1972. № 5. С. 75 – 78.
53. Мацько Л., Сидоренко О., Мацько О. Стилїстика української мови. К. : Вища школа, 2003. 475 с.
54. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі: Навч. посібн. [для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр»]. К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009.
55. Методика вивчення лексики і фразеології / *Методика вивчення української мови в школі*. К., 1987. С. 105 – 120.
56. Методика вивчення української мови в школі / А. М. Беляєв, В. Я. Мельничайко, М. Н. Пентиліук та ін.: Підручник для вчителів. К. : Рад. школа, 1987. 246 с.
57. Методика викладання української мови / За ред. С. І. Дорошенка. К. : Вища школа, 1992. 398 с.
58. Методика викладання української мови в середній школі: Навч. посібник / за ред. І. С. Олійника. К. : Вища школа, 1989. 439 с.
59. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах [підручник для студентів-філологів] / За ред. М. І. Пентиліук. К.: 2000. 264 с.
60. Микитюк О. Сучасна українська мова : самобутність, система, норма : навч. посібник. 3-тє вид. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. 440 с.
61. Микитюк О. Культура мовлення : особливості, завдання, цікавинки : навч. посібник. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. 236 с.
62. Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ столітті. К.: Шкільний світ, 2001. 16 с.

- 63.Новосьолова В. Українська мова: Зб. тест. завдань для підгот. до зовнішнього незалежн. оцінювання: 11 клас / В. І. Новосьолова, Л. В. Скуратівський, Л. В. Плетньова. К. : Генеза, 2009. 120 с.
- 64.Новосьолова В. Використання сучасних методів, прийомів та засобів навчання на уроках лексикології / *Українська мова та література в школі*. 2006. № 8. С. 8 – 18.
- 65.Онкович Г. Українознавство і лінгводидактика. К. : Логос, 1997.
- 66.Остапенко Н. Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посібн. / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. К. : ВЦ «Академія», 2011. 248 с.
- 67.Паращич В. В. Українська мова. 5 клас. II семестр / В. В. Паращич, О. Я. Загоруйко. Х. : Вид. група «Основа», 2019. 144 с. (серія «Мій конспект»).
- 68.Пащук Н. Зовнішнє незалежне оцінювання: вчимося на помилках / *Дивослово*. 2008. № 2. С. 21 – 22.
- 69.Пентиліук М. І. Робота з стилістики в 4 – 6 класах. К. : Рідна школа. 1994. 176 с.
- 70.Пономарів О. Українське слово для всіх і кожного. К. : Либідь, 2013. 360 с.
- 71.Попович А. С. Методика навчання стилістики майбутніх учителів української мови і літератури в закладах вищої освіти: монографія. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин Я. І., 2018. 376 с.
- 72.Різників О. Спадщина тисячоліть : українська мова. Чим вона багатіша за інші? Вид. 2-ге, доп. та переробл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан. 2011. 192 с.
- 73.Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2011. 844 с.
- 74.Сербенська О. Голос і звуки рідної мови. Львів : Апріорі, 2020. 280 с.
- 75.Сірка Й. Актуально 10 [Текст]. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2019. 120 с.

- 76.Слюніна О. В. Усі уроки української мови. 11 клас. II семестр. Профіль – українська філологія. Х. : Вид. група «Основа». 2019. 415 с.
- 77.Стефурак Р., Іванишин Н., Бабій І. Навчальний потенціал тестових завдань із лексикології та фразеології в загальноосвітній школі / *Українська мова та література в школі*. 2011. № 7. С. 9 – 14.
- 78.Стилістика української мови: навчально-методичний посібник / [упорядники: А. С. Попович, Л. М. Марчук; за ред. А. С. Попович]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. 172 с.
- 79.Сучасна українська літературна мова: Стилістика / За ред. І. К. Білодіда. – К., 1973. 520 с.
- 80.Таран О. Нормативно-стильові основи спілкування (Тестові завдання з української мови) / *Дивослово*. 2011. № 1. С. 8 – 10.
- 81.Терещенко В. Українська мова і література : комплексна підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / В.М.Терещенко та ін. Київ : Генеза, 2021. 432 с.
- 82.Українська легко / Клименко Н., Мельник-Крисаченко П. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 287 с.
- 83.Українська мова: Словник-довідник. 1998. (Загнітко А. П., Познанська В. Д., Омельченко З. Л., Мозгунов В. В. та ін.). Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с.
- 84.Українська мова 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф / За ред. Л. В. Скуратівського. К. : Перун, 2005. 176 с.
- 85.Українська мова. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5 – 12 класи. К. : Ірпінь, 2005.
- 86.Українська мова 10 – 11 класи: Рівень стандарту. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. К., 2017.
- 87.Українська мова. Тести (5 – 11 класи) : Посібник. 2-ге вид., випр. / За ред. І. М. Бабій, О. П. Штонь. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 352с.

- 88.Українська мова: Підручник для 10 класу загальноосвітніх навчальних закладів; з навчанням українською мовою: профільний рівень / М. Я. Плющ, В. І. Тихоша, С. О. Караман. К. : Освіта, 2010. 416 с.
- 89.Українська мова: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою: академічний рівень / С. О. Караман, О. В. Караман, М. Я. Плющ, В. І. Тихоша. К. : Освіта, 2012. 416 с.
- 90.Українська мова і література. Типові тестові завдання. Збірник / В. Ф. Жовтобрюх, В. В. Парашич. К. : Літера ЛТД, 2012. 136 с.
- 91.Українська мова. Тестові завдання. 5 – 11 класи: посібник / [авт.-уклад. Н. В. Гуйванюк, В. Є. Бузинська, О. В. Кардашук та ін.]; за ред. Н. В. Гуйванюк. – 2-ге вид., переробл. К. : ВЦ «Академія», 2012. 504 с.
- 92.Українська мова. комплексна підготовка до ЗНО / О. Білецька, І. Житар, Т. Матвійчук. Тернопіль: Підручники і посібники, 2012. 576 с.
- 93.Українська мова і література. Експрес-підготовка /Т. М. Берест, І. О. Помазан, Л. О. Кратенко. К. : Літера ЛТД, 2013. 280 с. (Зовнішнє незалежне оцінювання).
- 94.Українська мова. 7 клас. II семестр / Л. П. Марецька, К. Ю. Голобородько, Т. Г. Окуневич, М. В. Чаловська / за ред. Є. П. Голобородько. Х. : Вид. група «Основа», 2015. 102 с. (серія «Мій конспект»).
- 95.Українська мова. 8 клас. Розробки уроків / укладання Р. Орщин, Л. Залюбовської. Тернопіль : Підручники і посібники, 2018. 240 с.
- 96.Українська мова. 9 клас. II семестр / Л. П. Марецька, К. Ю. Голобородько, Т. Г. Окуневич, О. П. Данилова, М. В. Чаловська, Г. П. Чух / за ред. Є. П. Голобородько. Х. : Вид. група «Основа», 2018. 108 с. (серія «Мій конспект»).
- 97.Українська мова. 10 клас. II семестр. Нова програма / Л. П. Марецька, К. Ю. Голобородько, Т. Г. Окуневич, М. В. Чаловська / за ред. Є. П. Голобородько. Х. : Вид. група «Основа», 2018. 108 с. (серія «Мій конспект»).

98. Учимся за тестами ЗНО (2006 – 2018 роки). Українська мова. Тематичні тестові завдання / Упоряд. М. В. Шпільчак. Вид. 2-е, допов. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2018. 336 с.
99. Фаріон І. Мовна норма : знищення, пошук, віднова (Науково-навчальне видання) : [монографія]. Вид. 2-ге, доп. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 336 с.
100. Читай і знай! Довід.-практикум з граматики та стилістики суч. укр. мови / Н. Я. Дзюбишина-Мельник, О. Я. Лаврінець, К. С. Симонова, Л. Ф. Ціпюра. К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. 197 с.
101. Шевчук С. В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. К.: Літера, 2000. 480 с.
102. Шелехова Г. Українська мова: Підручник для 11 класу загальноосвітніх навчальних закладів; з українською мовою навчання: академічний, профільний рівень / Г. Т. Шелехова, Н. В. Бондаренко, В. І. Новосьолова. К. : Педагогічна думка, 2011. 184 с.
103. Шпільчак М. Збірник тестових завдань для підготовки до національного мультипредметного тесту з української мови. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2023. 88 с.
104. www.slovny.ua
105. www.sum20.ua/com
106. <https://phil.duan.edu.ua/images/RDF/2020/2/25.pdf>
107. <https://www.youtujbe.com/watch?v=NB-662iuWrk>
108. <https://www.youtujbe.com/watch?v=o44QwbAJL3Y>
109. https://www.youtujbe.com/watch?v=5a8KW_HmtX4
110. <https://ru.osvita.ua/vnz/reportts/journalism/25591>